

Wydział Filozofii i Socjologii

MACIEJ RAJEWSKI

Wpływ osiągnięć Williama Riversa na rozwój antropologii

The Impact of William Rivers's Achievements on the Development of Anthropology

W trakcie swojej wieloletniej działalności naukowej William Halse Rivers (1864–1922) – lekarz medycyny, neurolog, psycholog, psychiatra oraz antropolog społeczny w jednej osobie – wniósł znaczący wkład w rozwój neurologii, eksperymentalnej i neofreudowskiej psychologii oraz antropologii społecznej.¹ Uważa się go za twórcę współczesnych badań nad organizacją społeczną, w opinii zaś historyka antropologii I. Langhama, działalność Riversa i jego uczniów znacząco przyczyniła się do ukształtowania współczesnej brytyjskiej antropologii społecznej.² Claude Lévi-Strauss, określając Riversa Galileuszem etnologii, napisał, że od czasu tego zapoznanego geniusza „nikt nie powiedział czegoś, co nie byłoby już zapowiedziane przez tego wielkiego teoretyka”.³

Rivers brał udział w czterech antropologicznych wyprawach badawczych. Pierwsza z nich, której celem były badania społeczeństw pierwotnych zamieszkujących obszary cieśniny Torres⁴, zaowocowała opracowaniem przez niego metody

---

¹ R. Slobodin, *Rivers, W. H. R. (William Halse Rivers)* [w:] Ch. Winters [red.], *International Dictionary of Anthropologists*, New York, London: Garland 1991, s. 583 n. (dalej: Slobodin 1991).

² I. Langham, *The Building of British Social Anthropology. W.H.R. Rivers and his Cambridge Disciples in the Development of Kinship Studies, 1898–1931*, Dordrecht–Boston–London: D. Reidel 1981, s. XI.

³ C. Lévi-Strauss, *Antropologia strukturalna*, przekł. K. Pomian, Warszawa 2000, s. 145.

⁴ Rivers był jednym z siedmiu uczestników tej wyprawy, zorganizowanej przez jego przyjaciela, antropologa A. C. Haddona w 1898 roku. Wyprawa ta została opisana m.in. przez R. Slobodina, *W. H. R. Rivers*, New York: Columbia University Press 1978 (dalej: Slobodin 1978), s. 19–26, 87–

genealogicznej. Stosowanie tej metody stało się później standardową procedurą w badaniach antropologicznych.⁵ Wyniki uzyskane w trakcie tej ekspedycji zostały opublikowane w wydawanych w latach 1901–1908 sześciotomowych *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition of Torres Straits*. W latach 1901–1902 Rivers prowadził badania surveyowe nad Todami zamieszkującymi wzgórze Nilgiri w południowo-zachodnich Indiach. Monografia *The Todas*⁶, zawierająca obszerny opis kultury tego ludu, ukazała się w 1906 roku. Następne badania surveyowe Rivers przeprowadził w latach 1907–1908 i 1914–1915 na Melanezji. Wyniki z pierwszej wyprawy zawarł w wydanej w 1914 roku dwutomowej *History of Melanesian Society*.⁷ Podobnie jak wcześniejsza monografia poświęcona Todom, również i ta praca zaliczona została do klasyki dzieł antropologicznych. W roku 1911 Rivers porzucił klasyczną ewolucjonistyczną koncepcję badań antropologicznych, deklarując się jako zwolennik podejścia dyfuzjonistycznego w antropologii – albo jak sam pisał – historycznej szkoły etnologicznej.⁸

Naukowa reputacja autora *The Todas* została poważnie podważona po jego śmierci, jego prace zaś powoli popadały w zapomnienie. Sytuację tę wywołało wiele czynników. Za najważniejsze z nich można uważać: przedstawienie przez Riversa błędnej rekonstrukcji „społecznej historii” Melanezji, opowiedzenie się tego antropologa za fałszywą teorią panegipcjanizmu Graftona Elliota Smitha i Williama Jamesa Perry’ego, według której starożytny Egipt miał być kolebką wszelkiej wyższej kultury na Ziemi, oraz sukces nowej strukturalno-funkcjonalnej, synchronicznej antropologii społecznej. Współtwórcą jej był uczeń Riversa – A. R. Radcliffe-Brown (1881–1955).

Celem artykułu jest przedstawienie podejścia badawczego oraz osiągnięć W. Riversa w dziedzinie szeroko pojmowanej antropologii. Tak więc omówione zostaną osiągnięcia autora *The Todas* w dziedzinie badań nad pokrewieństwem i organizacją społeczną oraz opracowane przez niego metody – genealogiczna i kulturowo-historyczna. Ukazane zostaną również niektóre osiągnięcia Riversa w dziedzinie psychologii oraz rola tej dziedziny wiedzy w opracowanej przez niego koncepcji badań społeczeństw pierwotnych. Ponadto scharakteryzowane zostaną pro-

---

98 oraz H. Kuklick, *The Savage Within. The Social History of British Anthropology*, Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press 1991, s. 119–149.

⁵ R. Slobodin 1991, s. 583.

⁶ W. H. R. Rivers, *The Todas*, London–New York: Macmillan 1906.

⁷ Id., *The History of Melanesian Society. (Percy Sladen Trust Expedition to Melanesia)*, (vol. 1, 2.), Anthropological Publications, Oosterhout N.B., The Netherlands 1968 (pierwsze wydanie – Cambridge University Press 1914).

⁸ Id., *The Ethnological Analysis of Culture*, Address of the President to the Anthropological Section (H) of the British Association for the Advancement of Science, Portsmouth 1911, s. 490–499; *History and Ethnology, Helps for Students of History*, nr 48, London: Society for Promoting Christian Knowledge; New York and Toronto: Macmillan 1922, s. 5–7; Slobodin 1978, s. 49–52; 148–160; 1991, s. 583 n.

wadzone przez niego badania terenowe oraz jego poglądy na relacje łączące poszczególne rodzaje nauk wchodzących w skład antropologii. W artykule przedstawione będą również ograniczenia Riversowskiej diachronicznej koncepcji badań antropologicznych oraz te jej elementy, które można odnaleźć w funkcjonalno-strukturalnym podejściu badawczym A. R. Radcliffe-Browna.

BADANIA NAD POKREWIEŃSTWEM

Systemy terminologii pokrewieństwa stały się przedmiotem badań antropologicznych wraz z ukazaniem się w 1871 roku pracy *The Systems of Consanguinity and Affinity*⁹ autorstwa amerykańskiego antropologa–ewolucjonisty Lewisa Henry’ego Morgana (1818–1881). Zauważył on, że Irokezi określali swoich krewnych w sposób odmienny od europejskiego. Zaintrygowany podobieństwem systemów terminologii pokrewieństwa Irokezów i Indian Ojibwa, rozpoczął badania polegające na zebraniu jak największej ilości danych na temat typów terminologii stosowanych przez społeczeństwa indiańskie zamieszkujące Amerykę. Wkrótce jego badania prowadzone za pomocą opracowanych przez niego kwestionariuszy badawczych, rozsyłanych następnie do ludzi mających styczność z różnymi społeczeństwami pierwotnymi, objęły praktycznie wszystkie zamieszkałe kontynenty. Analizując uzyskany materiał etnograficzny, Morgan zauważył istnienie podobieństwa między systemami terminologii pokrewieństwa stosowanymi przez odległe społeczności, które uważano za przedstawicieli odmiennych rodzin językowych. Stwierdził również, że systemy terminologiczne pozostawały niezmiennicze, nawet kiedy inne elementy kultury uległy zmianie. Taka zachowawczość terminologii stała się dla Morgana podstawą do rozważań na temat jej powiązań z przeszłą organizacją społeczną badanych ludów. Antropolog ten zauważył również, że liczba rodzajów systemów terminologii pokrewieństwa występujących na całym świecie jest ograniczona i wyróżnił dwa główne systemy – deskryptywny i klasyfikacyjny.¹⁰

Ponieważ w systemie deskryptywnym takie terminy, jak ojciec, matka, mąż, żona, brat, siostra, syn i córka nie były stosowane na określenie jednostek nie należących do rodziny elementarnej, to według Morgana system ten – stosowany m.in. przez Europejczyków – odzwierciedlał pokrewieństwo biologiczne, wyraźnie określając poszczególne jego stopnie między różnymi osobami. Tych naturalnych zależności krewniaczych nie odzwierciedlał natomiast, zdaniem tego bada-

⁹ L. H. Morgan, *Systems of Consanguinity and Affinity of Human Family*, *Smithsonian Contribution to Knowledge*, Washington D. C.: Smithsonian Institution 1871.

¹⁰ S. Szynkiewicz, *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Warszawa 1992, s. 18; S. Tax, *From Lafitau to Radcliffe Brown. A Short History of the Study of Social Organization* [w:] F. Eggan [red.], *Social Anthropology of North American Tribes*, Chicago: The University of Chicago Press 1955, s. 456 n.

cza, system klasyfikacyjny, w ramach którego różne rodzaje krewnych określane były jednym terminem, na przykład zarówno do swojego ojca, jak i do jego braci dziecko mogło się zwracać, stosując termin „ojciec”. Pomimo że system ten nie opisywał właściwie relacji biologicznych, jednak charakteryzował się wewnętrzną logiczną spójnością. System deskryptywny również zawierał pewne terminy klasyfikacyjne, czego przykładem są takie określenia, jak ciotka, wuj czy kuzyn, będące wspólnymi desygnatami różnego rodzaju krewnych. Jednakże w jego zbiorze nie istniały terminy charakterystyczne dla systemu klasyfikacyjnego, które oznaczały stosunki krewniacze przekraczające opozycję pomiędzy liniami pochodzenia główną i boczną.¹¹

Morgan wyszczególnił również kilka odmian klasyfikacyjnego systemu terminologii pokrewieństwa. Zdaniem tego antropologa, za różnice występujące między nimi odpowiedzialny był czynnik społeczny: różne formy małżeństwa (rodziny) generowały odmienne zasady klasyfikacji krewnych. Poszukując owych różnicujących form społecznych, Morgan przedstawił pomysłowy sposób rekonstrukcji wczesnych stadiów ewolucji rodziny, przyjął bowiem, że terminologia pokrewieństwa zawierała tak zwane przeżytki, będące konkretnymi dowodami istnienia wcześniejszych form rodzinnej organizacji.¹²

Osiągnięcia Morgana, a szczególnie jego twierdzenie o powiązaniu terminologii pokrewieństwa z czynnikiem społecznym, poddane zostały krytyce przez brytyjskiego antropologa–ewolucjonistę Johna Fergusona McLennana (1827–1881) oraz później przez amerykańskiego antropologa Alfreda Louisa Kroebera (1876–1960). Według McLennana, terminologia pokrewieństwa była jedynie formą pozdrowień. Opinią tą badacz ów przyczynił się do zignorowania prawie całości dorobku Morgana przez brytyjskie środowisko antropologiczne na okres blisko trzydziestu lat.¹³ Zdaniem drugiego krytyka Morgana, A. L. Kroebera, terminologia pokrewieństwa nie była zdeterminowana przez czynniki społeczne, lecz przez przyczyny lingwistyczne i psychologiczne.¹⁴

Rivers, który w trakcie badań prowadzonych w cieśninie Torresa niezależnie zauważył, jak ważne miejsce w życiu społeczności pierwotnych zajmuje pokrewieństwo, a po powrocie do Anglii i zapoznaniu się z pracami Morgana rozwinąć

---

¹¹ Jak na przykład określane wspólnym klasyfikacyjnym terminem ojca i jego braci (A. Kuper, *The Invention of Primitive Society. Transformations of an Illusion*, London, New York: Routledge 1991, s. 56 n.).

¹² D. M. Schneider, *Rivers and Kroeber in the Study of Kinship* [w:] W. H. R. Rivers, *Kinship and Social Organization*, University of London: The Athlone Press; New York: Humanities Press 1968, s. 7 n. (pierwsze wydanie – London: Constable 1914); A. Kuper, *op. cit.*, s. 58; S. Szyrkiewicz, *op. cit.*, s. 18 n.

¹³ S. Tax, *op. cit.*, s. 464.

¹⁴ Chodzi tutaj o artykuł Kroebera z 1909 roku, pt. *Classificatory Systems of Relationship* (polskie tłumaczenie: *Klasyfikacyjne systemy pokrewieństwa* [w:] A. L. Kroeber, *Istota kultury*, Warszawa 1989, s. 415–430); W. H. R. Rivers, *Kinship and Social Organization*, University of London: The Athlone Press; New York: Humanities Press, s. 43 n.

miał badania zapoczątkowane przez tego amerykańskiego antropologa¹⁵, nie zgadzał się z powyższymi twierdzeniami. Scharakteryzował on obszernie klasyfikacyjny oraz deskryptywny system terminologii pokrewieństwa w swoich dwóch pracach – *Kinship and Social Organization* (1914) i w *History of Melanesian Society* (1914). Przedstawiona przez Riversa analiza odmian systemu klasyfikacyjnego została wzbogacona o dane z Melanezji oraz własne przemyślenia nad Morganowską wersją ich opisu.

Podobnie jak Morgan, Rivers traktował terminologię pokrewieństwa jako przeżytek dawnych instytucji społecznych i z tego też powodu uważał, że badania nad systemami terminologii pokrewieństwa sprzyjają „rozwojowi wiedzy o prehistorycznej socjologii”.¹⁶ Nie zgadzając się z opinią McLennana jakoby klasyfikacyjne terminy pokrewieństwa stanowiły jedynie system powitań czy pozdrowień, pisał, że już w czasach Morgana wiedziano, iż w społeczeństwach pierwotnych określone krewni pełnili funkcje społeczne przypisane im przez obyczaj i że pokrewieństwo powiązane z tymi funkcjami było rodzaju klasyfikacyjnego. Zdaniem Riversa, późniejsze badania antropologiczne miały wykazać, że zjawisko powiązania klasyfikacyjnej terminologii pokrewieństwa ze szczególnymi społecznymi praktykami było szeroko rozpowszechnione. Fakt ten oznaczał, że jednostka stosująca odpowiedni klasyfikacyjny termin pokrewieństwa w stosunku do drugiej osoby powinna była zachowywać się wobec niej w pewien określony sposób. Tak więc określone relacje klasyfikacyjnego pokrewieństwa mogły być powiązane ze szczególnymi obowiązkami, przywilejami i restrykcjami dotyczącymi zachowania jednostek wobec siebie.¹⁷ Zdaniem Riversa, istnienie ścisłych powiązań między klasyfikacyjną terminologią a funkcjami społecznymi wyraźnie wskazywało, że McLennan mylił się, ograniczając rolę terminologii pokrewieństwa do sfery pozdrowień.

Seria wykładów Riversa z 1914 roku zawiera również odpowiedź autora na wystąpienie Kroebera, który twierdził, że terminy pokrewieństwa są przede wszystkim wytworem języka. W konsekwencji wyjaśnianie genezy terminologii pokrewieństwa powinno było ignorować wszelkie odnośniki do obiektów i relacji, które te terminy denotują i konotują.¹⁸ Krytykując powyższe twierdzenie, ograniczające wyjaśnianie do sfery językowej, Rivers wskazał nie tylko na istnienie zjawie-

¹⁵ I. Langham, *op. cit.*, s. 89 n.

¹⁶ W *History of Melanesian Society* (vol. 1, s. 3), Rivers napisał: „Doszedłem do wniosku, że w systemach pokrewieństwa odnajdujemy, ukryte, niczym skamieliny, oznaki starożytnych instytucji społecznych i że ich badanie jest konieczne dla dalszego rozwoju naszej wiedzy o prehistorycznej socjologii” (przekł. M. Rajewski). W artykule *Survival in Sociology* („Sociological Review” 1913, vol. 6, nr 4, s. 293–305) Rivers przedstawił ważną, jego zdaniem, rolę koncepcji przeżytku w rekonstrukcjach przeszłych instytucji czy obyczajów społecznych. W artykule wyraźnie wskazał miejsce socjologii wśród nauk historycznych.

¹⁷ W. H. R. Rivers, *Kinship and Social Organization*, s. 45.

¹⁸ *Ibid.*, s. 44 n.

ska powiązania klasyfikacyjnej terminologii pokrewieństwa ze specjalnymi funkcjami społecznymi, lecz również – opierając się na przykładach z Melanezji i Polinezji – na fakt, że występowanie lub brak pewnych terminów zależy od występowania tychże funkcji.¹⁹

Rivers rozważał również argument Kroebera, że genezy terminologii pokrewieństwa należy szukać w wyjaśnieniach z dziedziny psychologii. Linia kontrargumentacji Riversa polegała na wykazaniu decydującej roli czynników społecznych w kształtowaniu tej terminologii. Drogą do tego było ukazanie istnienia ścisłego związku między terminologią pokrewieństwa a regułami zawierania małżeństw. Najlepszy przykład na istnienie takiego związku dostarczyły melanezyjskie społeczności, które praktykowały małżeństwo kuzynów przeciwległych (*cross-cousin marriage*). Małżeństwo to zawierały dzieci rodzeństwa odmiennej płci, tj. kuzyni pochodzący od brata i siostry.²⁰ Zdaniem R. Firtha, Rivers jako pierwszy antropolog ukazał konsekwencje terminologiczne wynikające z zawarcia tego rodzaju małżeństwa.²¹ Riversowi udało się wykazać, że w niektórych miejscach na Melanezji, gdzie praktykowano małżeństwo kuzynów przeciwległych, istniała obszerna grupa terminów pokrewieństwa, które odpowiadały konsekwencjom społecznym wyływającym z tej formy małżeństwa.²²

Wiele lat później Radcliffe-Brown dokonał oceny polemiki, która miała miejsce między Riversem a Kroeberem. Opierając się na swoich bogatych doświadczeniach badawczych, stwierdził, że obaj badacze mylili się co do powiązań między terminologią pokrewieństwa a społecznymi praktykami. Kroeber mylił się, twierdząc, że nie istnieje żaden ścisły związek między nomenklaturą pokrewieństwa a społecznymi praktykami dotyczącymi małżeństwa, pochodzenia czy relacji (krewniaczych) łączących jednostkę. Związek taki jednak istnieje i w tym częściowo Radcliffe-Brown poparł Riversa. W odróżnieniu jednakże od podejścia nauczyciela, zakładającego istnienie ścisłej relacji przyczynowo-skutkowej między terminologią a społecznymi praktykami, Radcliffe-Brown stwierdził, że jej istnienie lub brak nie może być tak po prostu przyjęte, lecz powinno być wykazane przez badania terenowe oraz porównawczą analizę.²³ W tym przypadku Radcliffe-Brown zgadzał się z Kroeberem, który napisał w swoim wystąpieniu z 1909 roku, że „Nie ma nic bardziej niepewnego, niż częsta metoda wyprowadzania istniejących obecnie instytucji społecznych lub rodzinnych na podstawie oznaczenia pokrewieństwa”.²⁴ Radcliffe-Brownowi chodziło również o błąd, który popeł-

¹⁹ *Ibid.*, s. 44–48.

²⁰ S. Szynkiewicz, *op. cit.*, s. 325.

²¹ R. Firth, *Rivers on Oceanic Kinship* [w:] W. H. R. Rivers, *Kinship and Social Organization*, s. 24.; id., *Kinship...*, s. 50–54.

²² *Ibid.*, s. 55.

²³ A. R. Radcliffe-Brown, *The Study of Kinship Systems*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1941, vol. 71, s. 5 n.

²⁴ A. L. Kroeber, *op. cit.*, s. 426.

niał Morgan (a także Rivers – M. R.), kiedy dedukował na podstawie zebranej terminologii pokrewieństwa rekonstrukcje praktyk społecznych istniejących w przeszłości danego ludu. Riversowskie analizy mieściły się bowiem w konwencji Morganowskich rozważań na temat ewolucyjnego rozwoju systemów pokrewieństwa, czego jednym z dowodów jest m.in. artykuł Riversa z 1907 roku na temat początków klasyfikacyjnego systemu pokrewieństwa.²⁵ Tak więc na skutek pewnego niezrozumienia strata była obopólna: Kroeber nie docenił determinantów społecznych, Rivers zaś nie docenił przedstawionych w artykule amerykańskiego antropologa kategorii pokrewieństwa²⁶, których wykorzystanie do badań nad pokrewieństwem mogło go uchronić przed popełnieniem uproszczonych diachronicznych analiz.

Chociaż w środowisku antropologicznym wcześniej zdawano sobie sprawę z istnienia różnego rodzaju sformalizowanych relacji między różnymi typami krewnych, to właściwie niewielu antropologów przed Riversem podjęło się bardziej szczegółowego zbadania tego zjawiska. Wkład Riversa w jego analizę był tak znaczący, że krytykujący jego diachroniczne podejście badawcze Radcliffe-Brown mógł bez przesady napisać, że Rivers odkrył inną wagę badań nad wzajemnym zachowaniem się krewnych jako środka do zrozumienia systemu pokrewieństwa.²⁷

W swoich wykładach z 1914 roku Rivers doszedł do wniosku, że w porównaniu do systemu klasyfikacyjnego, system deskryptywny charakteryzował się występowaniem nielicznych funkcji społecznych powiązanych z relacjami pokrewieństwa. Funkcje takie właściwie ograniczały się do relacji łączących pojedyncze jednostki, nie zaś – jak w przypadku systemu klasyfikacyjnego – do związków z jakąś grupą osób. Zdaniem Riversa, przypadki uznawania przez prawo określonych funkcji pełnionych przez krewnych w tym systemie były rzadkie. Omawiając natomiast problem funkcji pełnionych przez krewnych klasyfikacyjnych, autor *Todów* nawiązał do znanych ówczesnie relacji o aborygenach australijskich. Ich społeczne i obrzędowe zachowania obfitowały w przykłady specjalnych funkcji wykonywanych przez krewnych w rodzaju starszego brata bądź brata matki. Rivers przyznał się ponadto do zebrania obszernego materiału na temat obowiązków, przywilejów i ograniczeń związanych z różnego rodzaju klasyfikacyjnym pokrewieństwem w okresie swoich badań w cieśninie Torresa.²⁸ Dalsze jego badania miały wykazać, jak szeroko, choć nie powszechnie istniało w ramach klasyfikacyjnego pokrewieństwa powiązanie terminologii pokrewieństwa z licznymi, wyraźnie określonymi praktykami społecznymi. Zaznaczył on jednak, że wystę-

²⁵ W. H. R. Rivers, *On the Origin of the Classificatory System of Relationships* [w:] H. Balfour [red.], *Anthropological Essays Presented to Edward Burnett Tylor in Honour of His 75th Birthday*, Oxford: At the Clarendon Press 1907, s. 309–323.

²⁶ R. Slobodin, *op. cit.*, s. 136.

²⁷ A. R. Radcliffe-Brown, *op. cit.*, s. 1 n.

²⁸ W. H. R. Rivers, *Kinship...*, s. 45–47.

powanie tych przywilejów, obowiązków i ograniczeń w zachowaniu jest odmienne pod względem ilości u różnych ludów pierwotnych.²⁹ To zainteresowanie funkcjami krewnych widać wyraźnie w jednym z jego wcześniejszych artykułów pod tytułem *The Funeral of Sinerani* (1903)³⁰, w którym przedstawił działania społeczne ludzi na tle ich relacji pokrewieństwa w trakcie trwania ceremonii pogrzebowej u Todów.

Rivers uważał, że wiele funkcji społecznych powiązanych z klasyfikacyjnymi relacjami pokrewieństwa miało charakter przeżytków kulturowych, to jest elementów charakterystycznych dla wcześniejszych stadiów rozwoju kultury, które przetrwały na jej etapach późniejszych. W swojej części raportów z wyprawy do cieśniny Torresa opisał on funkcje społeczne wuja wobec siostrzeńca, obyczajowo rozpowszechnione na wyspie Mabuiag. Wuj mógł powstrzymać swojego siostrzeńca przed udziałem w walce. Brat matki pełnił ponadto ważną rolę w inicjacji i podczas ceremonii małżeńskich siostrzeńca. Rivers pisze także o istnieniu specjalnych przywilejów posiadanych przez siostrzeńca względem własności jego wuja. Wyjaśnia jednak, że te ścisłe związki pomiędzy mężczyzną a bratem jego matki, istniejące w tym społeczeństwie, mogą być traktowane jako przeżytek matrylinearnego stadium społecznego, nie istniejącego już od dawna na wyspie, w ramach którego nie ojciec, lecz wuj był uważany za bliższego krewnego. Również przy opisie szczególnej roli, odgrywanej przez szwagra podczas uroczystości pogrzebowych oraz połowów ryb, Rivers użył dziewiętnastowiecznego diachronicznego wyjaśnienia: był to przeżytek stadium społecznego, w którym człowiek powinien był służyć rodzinie swojej żony.³¹ Antropolog ten starał się wyjaśnić w wymiarze diachronicznym również wszystkie znane mu obyczaje czy funkcje społeczne związane z pokrewieństwem, na które natknął się w trakcie wyprawy na Melanezję.

Podjęcie Riversa do terminologii pokrewieństwa jako przeżytków, których treść została w przeszłości zdeterminowana przez uwarunkowania społeczne (przede wszystkim przez sposoby zawierania małżeństw), leżało u podstaw nonsensownej koncepcji tak zwanych anomalnych małżeństw. Koncepcja ta była próbą wyjaśnienia zjawiska podciągania określonych krewnych z oddzielnych generacji pod jeden termin. Jeden z takich przypadków zinterpretował on jako wynik istniejących w przeszłości małżeństw z wnuczką brata, u których podłoża miała leżeć krańcowa forma gerontokracji. W jej ramach starcy zdominowali społeczeństwo w takim stopniu, że młodzi mężczyźni, nie mogąc znaleźć sobie żony w obrębie własnej generacji, zmuszeni byli czekać na możliwość zawarcia związku małżeńskiego, poślubiając te ko-

²⁹ *Ibid.*, s. 45–48.

³⁰ W. H. R. Rivers, *The Funeral of Sinerani*, po raz pierwszy opublikowano w „The Eagle” (St. John’s College, Cambridge) 1903, nr 24, s. 337–343; reprint [w:] Slobodin 1978, s. 187–193.

³¹ I. Langham, *op. cit.*, s. 83 n.

biety, które rządzący starsi zdecydowali się oddalić.³² Tego typu błędne teorie nadwreżyć miały poważnie reputację naukową ich autora.

Należy jednak stwierdzić, że w trakcie swojej działalności naukowej Rivers był bliski przekroczenia granicy wyjaśnienia diachronicznego na korzyść wyjaśnienia synchronicznego. Ten nowy rodzaj wyjaśnienia pojawił się w trakcie prowadzenia badań nad Todami i dotyczył szczególnej roli wuja ze strony matki. Rivers zawarł to wyjaśnienie w artykule *The Marriage of Cousins in India* (1907).³³ Brat matki pełnił wiodącą rolę w większości ceremoniałów, które były związane z głównymi wydarzeniami okresu dzieciństwa siostrzeńca. Poszukując wyjaśnienia tego obyczaju, Rivers napisał:

„[...] gdybym był nieświadomy genezy relacji łączącej wuja i siostrzeńca i gdybym szukał wyjaśnienia tej relacji w rodzaju organizacji społecznej tego ludu, takiej, jaką jest obecnie [...as it is at the present time], rzecz jasna odnalazłbym je w regulacji małżeńskiej, do której już nawiązywałem”.³⁴

Według Langhama, Rivers wyraźnie „wahał się” pomiędzy wyjaśnieniami dziewiętnastowiecznym a dwudziestowiecznym, to znaczy pomiędzy wyjaśnieniem w kategoriach przeżytków a wyjaśnieniem w kategoriach obecnie funkcjonującego porządku społecznego. Jednakże, jak wynika z dalszej części artykułu, nie przekroczył on tej granicy. Chociaż przypisał małżeństwu kuzynów przeciwległych rolę prawdopodobnego wyjaśnienia szczególnego miejsca brata matki wśród Todów, to nigdy nie wycofał twierdzenia, że szczególne obyczaje odnoszące się do brata matki, istniejące w wielu społeczeństwach pierwotnych, reprezentowały przeżytek poprzednio istniejącego stadium matrylinearnego. Co więcej, Rivers twierdził w tym artykule, że samo małżeństwo kuzynów przeciwległych było przeżytkiem starej dualnej organizacji społeczności, która nie uległa całkowitemu zanikowi. Stąd, jak dowodzi Langham, szczególna relacja łącząca siostrzeńca z wujem ze strony matki była – zdaniem Riversa – zawsze przeżytkiem. Zdaniem Langhama, przyjęcie przez autora *The Todas* możliwości wyjaśnień w kategoriach funkcjonującej organizacji społecznej okazało się ważną innowacją, ponieważ to właśnie Radcliffe-Brown miał przekroczyć granicę, którą otworzył Rivers, i zbadać istniejący poza nią obszar.³⁵

W ostatnim wykładzie z 1914 roku³⁶ Rivers powiązał system terminologii pokrewieństwa ze strukturą społeczną. Stwierdził on, że terminologia pokrewieństwa nie jest jedynie rezultatem szczególnych form zawierania małżeństw, lecz zależy również od istnienia określonych form organizacji społecznej. W końcu

³² *Ibid.*, s. 111.

³³ W. H. R. Rivers, *The Marriage of Cousins in India*, „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland” 1907, nr 39, s. 611–640, za I. Langham, *op. cit.*, s. 84.

³⁴ W. H. R. Rivers, *The Marriage....*, cyt. za I. Langham, *op. cit.*, s. 84 n. (przekł. M. Rajewski).

³⁵ I. Langham, *op. cit.*, s. 85.

³⁶ W. H. R. Rivers, *Kinship....*, s. 75–96.

wyróżnił trzy odmiany systemu pokrewieństwa: klasyfikacyjny, u którego genezy leżała organizacja klanowa, deskryptywny, oparty na rodzinie, oraz krewniaczy, którego podstawą była rozszerzona rodzina (*extended family*).³⁷

Według R. Slobodina, ważnym wkładem Riversa w badania nad pokrewieństwem było zdefiniowanie przez tego badacza terminów: pokrewieństwa (*kinship*), pochodzenia (*descent*), dziedziczenia (*inheritance*), sukcesji (*succession*), kręgu krewniaczego (*kindred*), małżeństwa i form rodziny. Sam Rivers uważał, że zdefiniowanie tych pojęć było niezbędne w badaniach nad organizacją społeczną. Dyskutowane były one również w wielu pracach z dziedziny pokrewieństwa po śmierci Riversa.³⁸ Rivers, wiążąc ze sobą terminologię, relacje pokrewieństwa, reguły zawierania małżeństw i funkcje społeczne pełnione przez krewnych oraz opracowując metodę genealogiczną, miał dokonać ważnego kroku w przeorientowaniu przedmiotu badań antropologii brytyjskiej z analizy kultury na analizę systemów pokrewieństwa oraz struktur (organizacji) społecznych ludów pierwotnych.

Autor *The Todas* opracował podstawy metody genealogicznej, zanim zapoznał się z pracami L. H. Morgana.³⁹ Metoda ta wykorzystuje znane antropologom zjawisko zachowywania w pamięci swoich genealogii przez przedstawicieli społeczności pierwotnych. Na początku badań należy więc zebrać genealogie członków danej społeczności pierwotnej, stosując tak niewiele terminów denotujących pokrewieństwo, jak to jest możliwe. Genealogie należy zapisywać, podając w miarę możliwości uwarunkowanie społeczne każdej jednostki objętej genealogią (przynależność do danej grupy terytorialnej, totemicznej czy innych podziałów społecznych). Według I. Langhama, dla znawcy podejścia Morgana zalety metody Riversa mogą wydawać się niewielkie. To, co zrobił Rivers, było dodaniem konkretnych imion faktycznie istniejących osób do tak abstrakcyjnych pytań, jak na przykład: Jakie jest określenie pokrewieństwa dla syna brata matki? Jednakże, w porównaniu do podejścia Morgana, metoda Riversa ze względu na bardziej konkretny charakter pytań, pozwalała w o wiele większym stopniu uniknąć nieporozumień w trakcie prowadzenia wywiadów z informatorami, szczególnie w dziedzinie terminologii pokrewieństwa czy miejsc zamieszkania jednostek. Ponadto chronologicznie powiązane genealogie ułatwiały skoncentrowanie się na tak ważnych problemach, jak pochodzenie i sukcesja. Zdaniem samego Riversa, metoda ta umożliwiała również korygowanie błędów zawartych w uzyskanym materiale

³⁷ *Ibid.*, s. 88; W. H. R. Rivers, *Social Organization* (W. J. Perry red.), London: Dawsons 1968, s. 51–82 (pierwsze wydanie London 1924).

³⁸ Slobodin 1978, s. 144 n.

³⁹ I. Langham, *op. cit.*, s. 64–73, 89–91. Artykuł Riversa, przedstawiający pierwszą wersję metody genealogicznej ukazał się w 1900 roku. Ulepszona, druga wersja tej metody ukazała się w 1910 roku (W. H. R. Rivers, *A Genealogical Method of Collecting Social and Vital Statistics*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1900, vol.30, s.74–82; *The Genealogical Method of Anthropological Inquiry*, „Sociological Review” 1910, vol. 3, nr 1, s. 1–12).

etnograficznym, ponieważ ten sam zbiór relacji pokrewieństwa mógł być uzyskany przy innej okazji, nie tylko przez innych badaczy, lecz również od innych informatorów na podstawie uzyskanych uprzednio (lub zachodzących na siebie) genealogii. Metoda genealogiczna miała więc być szybkim sposobem otrzymywania wiarygodnych danych, dotyczących systemów pokrewieństwa, które w opinii autora metody odgrywały ważną rolę w badaniu struktury społecznej.⁴⁰

Według Riversa, uzyskane genealogie członków danej społeczności posłużyć mogły do wielu celów badawczych:

- 1) opracowania systemów terminologii pokrewieństwa;
- 2) badania reguł zawierania małżeństw;
- 3) badania praw regulujących pochodzenie jednostek i dziedziczenie majątku;
- 4) badania migracji poprzez dane o miejscach zamieszkania przedstawicieli kolejnych generacji;
- 5) badania zjawiska magii i religii: u pewnych ludów pierwotnych funkcje pełnione w czasie uroczystości religijnych zależą od pokrewieństwa, łączącego daną osobę z wykonawcą ceremonii bądź z osobą, w której imieniu ma ona miejsce. Ponadto metoda ta umożliwiła ściślejsze zdefiniowanie obowiązków i przywilejów różnych krewnych;
- 6) badania problemów, które choć są natury biologicznej, posiadają ważne znaczenie społeczne: proporcja płci, wielkość rodziny, płeć pierwotnego dziecka, stosunek liczby dzieci, które osiągnęły dojrzałość i zawarły małżeństwo, do całkowitej liczby dzieci urodzonych w danej populacji.
- 7) jako pomoc dla antropologii fizycznej. Połączenie pomiarów fizycznych z zastosowaniem metody genealogicznej dostarczyć może obszernego materiału do badań nad zjawiskiem biologicznej dziedziczności;
- 8) badania zjawiska przekazywania imion; chodzi tutaj o wykorzystanie imion jako materiału do badań lingwistycznych oraz jako sugestii w rozmowach, umożliwiających przypomnienie jakiejś zapomnianej historii.

Rivers stosował tę metodę przede wszystkim w celu uzyskania danych do dalszych analiz diachronicznych, prowadzonych zarówno w kategoriach ewolucjonistycznych, jak i później kulturowo-historycznych.⁴¹ Jednakże to dzięki zastosowaniu tej metody wyraźnie ukazała się ważna rola pokrewieństwa w życiu

⁴⁰ G. W. Stocking, Jr, *The Ethnographer's Magic. Fieldwork in British Anthropology from Tylor to Malinowski* [w:] id. [red.], *Observers Observed. Essays on Ethnographic Fieldwork, History of Anthropology*, vol. 1, The University of Wisconsin Press 1983, s. 85–87; I. Langham, *op. cit.*, s. 90 n.; W. H. R. Rivers, *The Genealogical Method...*, 1910, s. 1–3, 9–12.

⁴¹ Przykładami zastosowania tej metody w analizie diachronicznej mogą być następujące publikacje Riversa: *The History of Melanesian Society*, 1914, vol. 2; *Notes on the Heron Pedigree Collected by the Rev. George Hall*, „Gypsy Lore Society Journal” 1914, vol. 7, s. 88–104 (przedruk [w:] Slobodin 1978, s. 218–232).

badanych społeczeństwach pierwotnych oraz jego powiązanie z wieloma innymi dziedzinami kultury. Jak szeroki mógł być zakres tego powiązania, Rivers uświadomił sobie w trakcie badania Todów.⁴² Mistrzem w stosowaniu metody genealogicznej był również uczeń Riversa, A. R. Radcliffe-Brown, badający w latach 1910–1912 w aspekcie synchronicznym australijskie systemy pokrewieństwa.⁴³

Podsumowując, należy stwierdzić, że tym, co Rivers zaferował antropologii, pomimo ograniczeń charakteryzujących jego podejście badawcze, był przykład systematycznie przeprowadzonych badań nad pokrewieństwem, opartych na olbrzymiej ilości samodzielnie zebranych danych. Ponadto ukazał on przejście od badań nad systemem terminologii pokrewieństwa i zachowaniami związanymi z relacjami pokrewieństwa po opisy organizacji społecznej. Liczne publikacje Radcliffe-Browna poświęcone pokrewieństwu, organizacji (strukturze) społecznej oraz metodologii badań przy stosunkowo niewielkiej liczbie prac stricte etnograficznych mogą świadczyć o silnym wpływie Riversa na autora *Wyspiarzy andamańskich*. Radcliffe-Brown, który odrzucił diachroniczny wymiar analizy faktów społecznych, zdobędzie w przyszłości sławę właśnie za swoje osiągnięcia na polu badania australijskich systemów pokrewieństwa i struktury społecznej oraz analizy funkcji społecznych, a więc na polu tej dziedziny antropologii, którą rozwinął Rivers, i której podstaw uczył go w Cambridge.⁴⁴

⁴² W. H. R. Rivers, *The Todas*, s. 10 n.

⁴³ I. Langham, *op. cit.*, s. 260, 262, 282 n. Radcliffe-Brown ponadto polecił antropologom stosowanie w badaniach terenowych metody genealogicznej Riversa w artykule *Some Problems of Bantu Sociology*, „Bantu Studies and General South African Anthropology” 1922, vol. 1, nr 3, s. 38–46.

⁴⁴ Radcliffe-Brown pisał: „Moje własne studia nad pokrewieństwem zacząłem w 1904 roku pod kierunkiem Riversa, kiedy to byłem jego pierwszym, a zarazem jedynym studentem antropologii społecznej” (przekł. M. Rajewski) (*The Study of Kinship Systems*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1941, vol. 71, s. 1). Z ważniejszych prac Radcliffe-Browna z dziedziny pokrewieństwa warto wymienić: *Marriage and Descent in North Australia*, „Man” 1910, vol. 10, (32), s. 55–57; *Marriage and Descent in North and Central Australia*, „Man” 1912, vol. 12, (64), s. 123 n; *Three Tribes of Western Australia*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1913, vol. 43, s. 143–94; *The Relationship of the Dieri Tribe*, „Man” 1914, vol. 14 (33), s. 53–56; *Notes on the Social Organization of Australian Tribes: part I*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1918, vol. 48, s. 222–253; *Notes on the Social Organization of Australian Tribes: part II*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1923, vol. 53, s. 424–447; *The Mother’s Brother in South Africa*, „South African Journal of Science” 1924, vol. 21, s. 542–555; *The Social Organization of Australian Tribes*, „Oceania” 1930–1931, parts 1–4: s. 34–63, 206–46, 322–41, 426–456; *Kinship Terminologies in California*, „American Anthropologist” 1935, vol. 37, nr 3, s. 530–35; *Patrilineal and Matrilineal Succession*, „Iowa Law Review” 1935, vol. 20, nr 2, s. 286–303; *On Joking Relationships*, „Africa” 1940, vol. 13, nr 3, s. 195–210; *The Study of Kinship Systems*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1941, vol. 71, s. 1–18; *A Further Note on Joking Relationships*, „Africa” 1949, vol. 19, nr 2, s. 133–140; *Introduction* [w:] A. R. Radcliffe-Brown, D. Forde [red.], *African Systems of Kinship and Marriage*, Oxford University Press 1950, s. 1–85.

METODA KULTUROWO-HISTORYCZNA⁴⁵

Ewolucjonistyczna wizja rozwoju kulturowego zakładała progresywny, niezależny, ale unilinearne rozwój wszystkich społeczeństw ludzkich. Paralelizm rozwojowy miał cechować poszczególne kultury, ponieważ stadia ewolucji kulturowej charakteryzowały się uniwersalnym zasięgiem. Jednakże różne społeczeństwa oraz różne sektory i elementy kultury miały się rozwijać w różnym tempie w odmiennych stadiach rozwoju. Zmiany w procesie ewolucji kulturowej miały immanentny charakter, ponieważ wytwory kulturowe, które je generowały, były rezultatem przyrodzonej zdolności człowieka do dokonywania wynalazków. Dyfuzja elementów kulturowych miała odgrywać wtórną rolę w procesie ewolucji kultury, regres zaś uważano za przypadkowe zakłócenie tego procesu.⁴⁶

Aby w swoich analizach opierać się na uporządkowanych i wiarygodnych informacjach etnograficznych, czołowi angielscy antropolodzy–ewolucjoniści redagowali od 1874 roku kwestionariusze badawcze – *Notes and Queries*, przeznaczone dla badaczy terenowych. Jednakże, ich zdaniem, poszczególne społeczeństwa pierwotne nie były warte poświęcenia całego wysiłku badawczego. U podstawy kwestionariuszy leżała opracowana przez ówczesnego czołowego antropologa–ewolucjonistę E. B. Tylora koncepcja zatomizowanej kultury, składającej się z elementów, których ewolucję można było rozpatrywać (i rozpatrywano) niezależnie od siebie i od ewolucji struktur społecznych. Ewolucjoniści uważali społeczeństwa pierwotne za źródło materiału etnograficznego, który miał im służyć do właściwego przedsięwzięcia naukowego – konstruowania różnego rodzaju schematów, pozwalających szeregować społeczeństwa albo różne sektory kultury według zaawansowania ewolucyjnego rozwoju. Teoria przeżytków, to jest elementów kulturowych charakterystycznych dla stadium wcześniejszego, które przetrwały w stadiach późniejszych, służyła do ustalania kolejności faz przejściowych w procesie ewolucji kultury, metoda porównawcza zaś stanowiła narzędzie porządkowania dostępnych danych w quasi-chronologiczne szeregi. Tak więc, porównania między obyczajami i praktykami społeczeństw pierwotnych miały dostarczyć przykładów ilustrujących wcześniejsze stadia rozwojowe ludzkości oraz w miarę możliwości pomóc w wykryciu tak zwanych praw rozwoju społeczno-kulturowego.⁴⁷

⁴⁵ R. Slobodin (1978, s. 114) użył terminu „metoda kulturowo-historyczna” na określenie opracowanej przez Riversa metody analizy faktów kulturowych, przedstawionej następnie w wystąpieniu *The Ethnological Analysis of Culture*, Address of the President of the Anthropological Section (H) of the British Association for the Advancement of Science, „Reports”, Portsmouth 1911, s. 490–499.

⁴⁶ A. K. Paluch, *Mistrzowie antropologii społecznej*, Warszawa 1990, s. 44–46

⁴⁷ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, cz. 1, Warszawa 1983, s. 310–313; A. K. Paluch, *op. cit.*, s. 45–47; A. Waligórski, *Antropologiczna koncepcja człowieka*, Warszawa 1973, s. 154 n; M. Rajewski, *Edward Horace Man – zapomniany badacz wyspiarzy andamańskich* [w:] M. Haponiuk, M. Rajewski [red.], *Wokół antropologii kulturowej*, Lublin 1999, s. 271–274, 283.

Ian Langham wyróżnił dwa okresy badawcze w antropologicznej działalności naukowej Riversa. Za symboliczną granicę między nimi uznał wystąpienie tego antropologa z 1911 roku, poświęcone etnologicznej analizie kultury.⁴⁸

Pierwszy okres obejmowały więc wszystkie najważniejsze terenowe przedsięwzięcia badawcze Riversa: wyprawę do cieśniny Torresa (1898), badania nad Todami w Indiach (1902) oraz pierwsze badania na Melanezji (1907–1908). W okresie tym Rivers był zwolennikiem ewolucjonistycznego podejścia w analizie faktów kulturowych. Jednakże już wtedy w jego publikacjach pojawiły się fragmenty dotyczące roli dyfuzji kulturowej, wskazujące na narastanie u tego antropologa problemów z interpretacją danych. Ich źródłem były wyraźne rozbieżności pomiędzy rezultatami uzyskanymi w trakcie badań terenowych a wyznawaną przez tego badacza ewolucjonistyczną koncepcją unilinearne go rozwoju kultury.

W opinii H. Kuklick, w uczestnikach wyprawy do cieśniny Torresa można właściwie widzieć twórców dyfuzjonizmu i jego wariantu psychologicznego, albowiem uzyskany przez nich obraz wyspiarzy, jako łatwo przystosowujących się jednostek, nie różniących się od innych ludzi pod względem cech psychicznych, niezgodny był z wieloma ewolucjonistycznymi uogólnieniami, przyjętymi w ówczesnej antropologii. Wyprawa ta jednakże nie przyniosła jakiegoś nowego sposobu prezentacji zebranego materiału etnograficznego. Przeważająca część opublikowanych materiałów miała formę bezpośrednich opisów różnych obyczajów, tradycyjnie uważaną za najbardziej przydatną do analiz ewolucjonistycznych, różne zaś cechy życia społecznego zostały ogólnie potraktowane w izolacji od siebie. U podstaw *Raportów...* leżało więc ewolucjonistyczne założenie, że jedynym sposobem wyjaśnienia znaczeń uzyskanych danych dotyczących wierzeń, zachowania i cech fizycznych mieszkańców cieśniny byłoby porównanie ich z analogicznymi danymi uzyskanymi od innych społeczeństw zarówno europejskich, jak i pozaeuropejskich.⁴⁹

Nieco zmienione podejście przyjął Rivers w późniejszych badaniach nad Todami. Chociaż miały one podobnie jak badanie ludów zamieszkujących cieśninę Torresa charakter przeglądowy (surveyowy), to ich przedmiotem była w tym przypadku tylko jedna określona społeczność. Decyzja ta miała swoje wady i zalety. Z jednej strony, ograniczenie się do badania jednej społeczności umożliwiło Riversowi uzyskanie dużej ilości szczegółowych informacji, z drugiej jednak był on świadom, że to ograniczenie uniemożliwiło mu uzyskanie obrazu całości społecznych interakcji, występujących między wszystkimi społeczeństwami zamieszkującymi okolice wzgórz Nilgiri.⁵⁰

Monografia *The Todas* miała w zamierzeniu autora być świadectwem stosowania przez niego naukowych metod w zbieraniu i zapisywaniu danych etnogra-

⁴⁸ I. Langham, *op. cit.*, s. 119–123, 311–313.

⁴⁹ H. Kuklick, *op. cit.*, s. 134, 140.

⁵⁰ R. Slobodin, *op. cit.*, s. 112.

ficznych. Książka jest napisana w kontekście ewolucjonistycznej tradycji badawczej. Całość życia Todów określona jest terminem kultura; autor zawarł w swojej publikacji tak dużą ilość szczegółowych danych, że jak sam stwierdził, mogła ona skomplikować czytelnikowi narrację tekstu, jednakże była ważna dla porównawczego badania obyczajów i wierzeń.⁵¹ Ponieważ w trakcie prowadzenia badań okazało się, że wiele poglądów i kategorii ewolucjonistycznych nie pasowało do społeczności Todów, Rivers, chcąc znaleźć wyjaśnienie takiego stanu rzeczy, odniósł się do różnych aspektów kultury tego ludu jako reprezentujących pewien przejściowy etap ewolucji. Na przykład, jego zdaniem, Todowie mieli osiągnąć taki poziom rozwoju umysłowego, że niezadowoleni z nomenklatury czysto klasyfikacyjnej, zaczęli rozróżniać w terminologii określenia denotujące bliskich krewnych. Zauważył on również, że wiele obyczajów Todów nie miało analogii w innych miejscach na świecie, przecząc tym samym opinii środowiska antropologicznego o istnieniu podobieństwa w rozwoju odseparowanych od siebie kultur. W zakończeniu zaś poświęconym początkom i historii Todów, następującym po 700 stronach ewolucjonistycznych rozważań, Rivers uderzył – zdaniem Stockinga – w hipotetyczny ton dyfuzjonizmu, kiedy to nie poddające się kategoriom ewolucjonistycznym dane dotyczące religii tego ludu tłumaczył wędrowną tubylców na zamieszkiwane przez nich obszary z regionu Malabaru, poddanego w dalekiej przeszłości wpływom osad chrześcijańskich i żydowskich. Tak więc, kiedy dane nie poddawały się podejściu ewolucjonistycznemu, Rivers starał się podchodzić do nich od strony diachronicznie pojmowanego dyfuzjonizmu, alternatywnego ówczesnie podejścia badawczego w antropologii.⁵²

Nowością było jednak zastosowanie przez Riversa metody genealogicznej w trakcie prowadzenia badań antropologicznych oraz widzenie przez jej pryzmat działalności Todów. Opierając się więc na danych uzyskanych dzięki stosowanej w terenie metodzie genealogicznej, zauważył on istnienie w miarę spójnego porządku społecznego u Todów. Dał temu wyraz w stwierdzeniu, że całe ich obrzędowe i społeczne życie tworzyło tak zawiłą siatkę ściśle powiązanych działań, że rzadko mógł badać jakąś dziedzinę życia tego ludu, bez jednoczesnego otrzymania informacji dotyczących wielu innych, całkiem odrębnych dziedzin. Zainteresowanie się społecznym aspektem badań zwróciło jego uwagę na istniejący niedostatek informacji na temat organizacji społecznej oraz systemu pokrewieństwa badanego społeczeństwa.⁵³ Doświadczenie wyniesione przez Riversa z okresu

⁵¹ W. H. R. Rivers, *The Todas*, s. V–VI, 716 n.

⁵² G. W. Stocking, Jr, *Paradigmatic Tradition in the History of Anthropology* [w:] id. [red.], *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*, The University of Wisconsin Press 1992, s. 342–361; id., *Radcliffe-Brown and British Social Anthropology* [w:] id. [red.], *Functionalism Historicized. Essays on British Social Anthropology*, vol. 2, The University of Wisconsin Press 1984, s. 140–142; A. Kuper, *op. cit.*, s. 37.

⁵³ W. H. R. Rivers, *The Todas*, s. 2, 10–12; Slobodin 1978, s. 104 n.

badania nad Todami znajdzie wyraz w wydanej w 1912 roku wersji *Notes and Queries*. Tytuł najobszerniejszego działu kwestionariusza, opracowanego m.in. przez Riversa, brzmiał *Socjologia*, wskazując na radykalną zmianę, albowiem w poprzednich wydaniach dominowało kulturowe podejście Tylora. Ponadto, zdaniem J. Urry'ego, zawarte w kwestionariuszu stwierdzenie Riversa o istnieniu wzajemnych związków między różnymi aspektami życia społecznego zapowiadało nadejście funkcjonalizmu⁵⁴, ujmującego poszczególne społeczeństwa pierwotne jako funkcjonujące całości, warte przeprowadzenia odrębnych badań antropologicznych. Antropolog ten wskazał również w kwestionariuszu na istnienie zapotrzebowania na antropologicznie wykształconych badaczy terenowych, a w publikacji z 1913 roku na potrzebę intensywnych badań terenowych.⁵⁵

Dopiero trudności związane z analizą danych, zebranych w trakcie pobytu na Melanezji w latach 1907–1908, skłoniły Riversa do przyjęcia dyfuzjonistycznego podejścia badawczego, które jednakże częściowo sam przetworzył. Ten drugi okres w jego karierze naukowej oficjalnie otworzyła publikacja *The Ethnological Analysis of Culture* z 1911 roku.

Celem badań na Melanezji była rekonstrukcja procesu ewolucji organizacji społecznej ludów zamieszkujących archipelag. Posługując się metodą genealogiczną, Rivers zbierał dane na temat systemów pokrewieństwa oraz organizacji (struktury) społecznej badanych społeczności wyspiarskich. Rozpoczął również badania porównawcze różnych form tych systemów, lekceważąc na początku naturę językową terminologii i dochodząc do konstrukcji schematu ewolucji zawierania małżeństw na Melanezji. Jednakże, kiedy zwrócił uwagę na stronę lingwistyczną zagadnienia, doszedł do wniosku, że w okresie najbardziej pierwotnej fazy rozwoju społeczeństwa melanezyjskiego na badanym archipelagu istniała wielka różnorodność językowa. Sytuacja ta, wskutek wtargnięcia ludów z zewnątrz, została przetworzona w stan względnego ujednoczenia językowego, obecnie występującego na Melanezji. Badając następnie instytucje melanezyjskie zwane tajnymi stowarzyszeniami, stwierdził, że nie należały one ani do kultury tubylczej, ani do kultury imigrantów, lecz powstały jako rezultat interakcji obu tych kultur. Tak więc połączone badania form społecznych i języka umożliwiły Riversowi dojście do wniosku, że zmiany kulturowe powstały na badanym obszarze nie w wyniku spontanicznej ewolucji, lecz w rezultacie procesu zmieszania się ludności. Dalsze badania miały, jego zdaniem, wskazywać, że imigranci pojawili się na Melanezji w różnych okresach, przynosząc ze sobą różne elementy kulturowe. W tym kon-

⁵⁴ J. Urry, *Notes and Queries on Anthropology and the Development of Field Methods in British Anthropology, 1870–1920*, „Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland for 1972”, Royal Anthropological Institute 1973, s. 51 n.

⁵⁵ W. H. R. Rivers, *Anthropological Research Outside America* [w:] „Reports on the Present Condition and Future Needs of the Science of Anthropology”, Washington: Carnegie Inst. (Publ. 200) 1913, za J. Urry, *op. cit.*, s. 50 n.

tekście instytucja albo obyczaj, uznawane jako pierwotne, mogły w rzeczywistości posiadać skomplikowany i heterogeniczny charakter.⁵⁶ Nieznajomość tego faktu mogła w rezultacie dać fałszywy obraz rozwoju (ewolucji) danego zjawiska kulturowego. W świetle tych słów zrozumiałą jest nacisk Riversa, jakiemu dawał niejednokrotnie wyraz w swoich publikacjach na temat potrzeby prowadzenia intensywnych badań terenowych. Badania takie, w odróżnieniu od krótkich badań surveyowych prowadzonych często przy pomocy tłumaczy, prowadzone byłyby przez wyszkolonego badacza, który żyjąc przez rok lub dłużej w danej społeczności i znając jej język, analizowałby każdy szczegół jej życia i kultury.⁵⁷ Dzięki tak przeprowadzonym badaniom można byłoby, zdaniem Riversa, ściśle określić stopień złożoności kultur i zebrać dane, które stanowiłyby niezbędny element dalszych szczegółowych analiz etnologicznych.

Uczony następująco przedstawił istotę opracowanej przez siebie analizy etnologicznej (kulturowo-historycznej):

„[...] jeśli kultury są złożone, to ich analiza jest koniecznym, wstępnym krokiem badawczym, aby spekulacje dotyczące ewolucji społeczności ludzkiej, jej wierzeń i praktyk miały być oparte na trwałej podstawie. [...] analiza kultury powinna poprzedzać spekulacje dotyczące ewolucji instytucji [...]”.⁵⁸

Rivers wskazał na szereg trudności, jakie napotkać może badacz dokonujący etnologicznej analizy kultury. Na początku taką trudność sprawiać może rozróżnienie między elementami kultury, u których genezy leży zwykły kontakt, a elementami powstałymi w wyniku gruntownego przemieszania się ludów, wywołanego na przykład inwazją wojskową czy pokojowym osadnictwem. Zdaniem Riversa, do tego celu nie nadają się przedmioty kultury materialnej, ponieważ zarówno przenoszenie ich, jak i technika wytwarzania mogą mieć miejsce przez zwykły kontakt, który nie wywiera wyraźnego wpływu na inne cechy kulturowe. Podobna sytuacja może mieć miejsce z kultami religijnymi. Na Melanezji całe kultury mogą przechodzić od jednego ludu do drugiego, bez zachodzenia jakiegokolwiek procesu przemieszania się ludności. Za ważniejszy element z punktu widzenia badania procesu dyfuzji uważa on język, ponieważ niemożliwe jest dokonanie przez obcych, w trakcie krótkiego ich pobytu, modyfikacji jego struktury czy też szerokiach zmian w słownictwie. Tego typu zmiany wskazują, że miał miejsce proces głębszego zmieszania się społeczeństw i kultur.⁵⁹

Jednakże to nie język, a strukturę społeczną określił Rivers jako najważniejszy i najmniej podatny na zmianę element kultury, wyjąwszy przypadek głębokiego przemieszania ludów. Struktura społeczna, będąca, jego zdaniem, szkieletem

⁵⁶ W. H. R. Rivers, *The Ethnological Analysis...*, s. 492–494.

⁵⁷ J. Urry, *op. cit.*, s. 50.

⁵⁸ Cyt. za W. H. R. Rivers, *The Ethnological Analysis...*, s. 494 n. (przekł. M. Rajewski).

⁵⁹ *Ibid.*, s. 496.

społeczeństwa, stanowiła najpewniejszą podstawę etnologicznej analizy kultury.⁶⁰ Autor wystąpienia podaje wyjaśnienie jej odporności na zmiany: jako podstawa całego życia społeczeństwa jest ona dosłownie niewidoczna, leżąc w większej części poniżej powierzchniowego zjawiska zmiany kultury materialnej, religii i języka, droga zaś do niej prowadzi przez długie i sumienne badanie. Analizując zanikającą kulturę rodzimych mieszkańców Hawajów, których struktura społeczna została znacznie zmieniona, Rivers zauważył, że jeden z jej elementów, w jego opinii tworzący najgłębszą jej warstwę i sedno rzeczy – system pokrewieństwa – pozostał nietknięty. Rivers twierdzi, że ten system jest wciąż głęboko powiązany z intymnym życiem umysłowym Hawajczyków. Tak więc to od struktury społecznej, która jest ściśle powiązana z umysłowym i emocjonalnym życiem ludzi, należy zaczynać próbę analizy kultury w celu stwierdzenia, w jakim stopniu wspólnota kulturowa powstała w wyniku zmieszania się ludów, zwykłego kontaktu czy też chwilowego osadnictwa. Proces rozwoju struktury społecznej dostarcza badaczowi wskazówek dotyczących chronologicznego uporządkowania różnych elementów, na które można rozłożyć dany kompleks kulturowy, a etnologiczna analiza kultury staje się niezbędnym wstępnym warunkiem jakichkolwiek ogólnych spekulacji ewolucjonistycznych.⁶¹ Tak więc można powiedzieć za R. Slobodinem, że dla Riversa kulturowo-historyczne badania były nierozłącznie związane z analizą socjologiczną.⁶²

Według Riversa, kiedy dwie formy organizacji społecznej łączyły się ze sobą w obrębie jakiegoś społeczeństwa, to jedna z nich nieuchronnie rozwijała się kosztem drugiej, ulegając jednak sama pewnej modyfikacji.⁶³ Tak więc elementy wchodzące w skład nowej struktury społecznej czy kultury byłyby po prostu warstwami kulturowymi, pozostałościami po różnych epizodach kontaktu kulturowego. Wprawdzie w książce *Social Organization*⁶⁴ Rivers napisał, że strukturę społeczną można rozłożyć do jej konstytutywnych elementów, zbadać zarówno ich wzajemne relacje do siebie, jak i ich społeczne funkcje oraz odkryć, w jaki sposób te elementy są powiązane, tak że ich wytworem jest uporządkowana i logiczna organizacja, jednak sam nigdy nie zrobił takich badań strukturalno-funkcjonalnych. Jego diachroniczne podejście ograniczyło również zakres używanego przez niego terminu funkcja oraz rzadko występującego pojęcia equilibrium, tak ważnych w analizach późniejszej szkoły strukturalno-funkcjonalnej Radcliffe-Browna. Autor *The Todas* pisał o funkcjach grup społecznych, funkcjach wynikających z wzajemnych relacji ludzi do siebie w danej grupie społecznej czy też o tym, że różne funkcje pełnione przez grupy społeczne są zwykle zwane obyczajami. Stosowanie przez autora monografii mela-

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibid.*, s. 497 n.

⁶² Slobodin 1978, s. 115; W. H. R. Rivers, *Survival in Sociology*.

⁶³ I. Langham, *op. cit.*, s. 276.

⁶⁴ W. H. R. Rivers, *Social Organization*, s. 3 n.

nezyjskiej tego pojęcia w rzeczywistości nigdy nie wyszło poza wypowiedzi o funkcji jako działalności lub zachowaniu się danego obiektu, wynikające z jego istoty.⁶⁵ Inne znaczenie zresztą nie było mu potrzebne, ponieważ nie ujmował on struktury społecznej jako całościowo funkcjonującego systemu.

Pojęcie „equilibrium” wprawdzie czasami pojawia się w jego publikacjach, lecz jego znaczenie wyraźnie odbiega od znaczenia tego terminu, będącego w użyciu przez funkcjonalistów. W *Historii społeczeństwa melanezyjskiego* pisze na przykład, że koniecznym warunkiem do stworzenia przez gerontów zorganizowanego systemu małżeństw z wnuczką brata byłby na tyle długi okres trwania ich dominacji w społeczeństwie, że pojawiłby się nowy stan równowagi (*new state of equilibrium*), w którym mężczyźni w sposób naturalny kontynuowałiby zawieranie tych małżeństw, nie tylko z powodu tego, że kobiety byłyby wnuczkami ich braci, lecz także dlatego, że osiągnęłyby najbardziej odpowiedni wiek, aby stać się ich żonami.⁶⁶ Stan equilibrium nie dotyczy tutaj całej kultury, lecz tylko szczególnego jej elementu, będąc jedynie okresowo występującym stanem równowagi na tle przebiegającego procesu przemiany kulturowej. Ta właściwie nielicząca się w ramach ogólnej analizy etnologicznej pozycja stanu equilibrium, równowaznego okresowi stagnacji kulturowej, była logiczną konsekwencją diachronicznego podejścia badawczego tego antropologa, akcentującego doniosłą rolę analizy procesów kulturowo-historycznych w badaniach antropologicznych.

Opisana powyżej Riversowska koncepcja badania społeczeństw pierwotnych godziła w pewien sposób oba stanowiska badawcze – ewolucjonistyczne i dyfuzjonistyczne. W świetle melanezyjskich badań Riversa klasyczna ewolucjonistyczna koncepcja zmiany kulturowej była nie do utrzymania, albowiem w trakcie analizy zebranego materiału doszedł on do wniosku, że społeczne praktyki wyspiarzy powstały w rezultacie oddziaływania na siebie wierzeń i obyczajów imigrantów oraz autochtonów. Materiały melanezyjskie miały wskazywać, że postęp na wyspach miał swoje źródło we wpływach z zewnątrz, a izolowany lud ani nie dokonywał wynalazków, ani nie rozwijał się dalej, stąd izolacja oznaczała stagnację. Dopiero zastosowanie nowych idei, sprzętu i technik prowadzić miało do zapoczątkowania wyraźnego procesu ewolucji, którego wytwory znacznie różniły się od ich wyjściowych składników, zarówno tubylczej, jak i imigracyjnej proveniencji. Wprowadzony w ruch proces ewolucji osiągał po pewnym czasie szczyt swojego rozwoju, po którym następował okres stagnacji trwający aż do pojawienia się nowego wpływu z zewnątrz, wywołującego nowy proces postępowego rozwoju. Zdaniem Riversa, proces ewolucyjnego rozwoju podobny był do procesu chemicznego, a nie do fi-

⁶⁵ W. H. R. Rivers, *Survival in Sociology*, s. 296 n.; id., *Social Organization*, s. 4 n.; G. W. Stoc king Jr, *Radcliffe-Brown and British Social Anthropology*, s. 142 n.

⁶⁶ W. H. R. Rivers, *The History of Melanesian Society*, vol. 2, s. 62.

zycznego mieszania składników.⁶⁷ Według powyższej koncepcji, ewolucja kulturowa podporządkowana została procesom kulturowo-historycznym.

Rivers przyznał się, dlaczego zatytułował książkę *Historia społeczeństwa melanezyjskiego*. Termin „historia” miał wyraźnie wskazywać na opinię autora, że to właśnie (kulturowo) historyczny aspekt procesu postępu ludzkiego, a nie ewolucja, która towarzyszy temu aspektowi, powinien być obecnym przedmiotem badań. Natomiast termin „społeczeństwo” miał wskazywać, że przedmiotem są społeczne formy i funkcje w wąskim sensie tych terminów, podczas gdy termin kultura zawarty w tytule domagałby się szerszego potraktowania melanezyjskiej rzeczywistości.⁶⁸

Riversowska koncepcja badania społeczności pierwotnych uwzględniała zarówno przeżytki, jak i fakt zanikania elementów kulturowych. Przeżytek nazywał on „trwałością bezużytecznego” (*persistence of the useless*). Ponieważ analiza kultury była jedynie środkiem do celu, jakim jest właściwe zrozumienie kulturowej historii ludzkich instytucji, teoria przeżytku świetnie nadawała się do odkrycia ich początków oraz rekonstrukcji procesu ich rozwoju. Zdaniem Riversa, socjologia była właściwą nauką do badania przeżytków.⁶⁹ Stosowanie koncepcji przeżytku przez Riversa jest dowodem na to, że pomimo zauważenia przez niego istnienia powiązań między różnymi dziedzinami kultury, daleko mu było jeszcze do właściwego zrozumienia znaczenia obyczajów i wierzeń w podtrzymywaniu istnienia grupy społecznej.

Jednakże sama koncepcja przeżytku nie była wystarczająca do dokonania wyczerpującej analizy kulturowo-historycznej. Zdaniem Riversa, w procesie rozwoju ludzkości dużą rolę odgrywało również zjawisko zaniku instytucji kulturowych. Kwestii zaniku instytucji poświęcił artykuł *The Disappearance of Useful Arts*.⁷⁰ Przedstawił w nim zjawisko zaniku na niektórych wyspach Oceanii kilku rodzajów rzemiosł ważnych pod względem użyteczności. Powody zaniku były różne: od materialnych (brak surowców) bądź społecznych, po czynniki związane z wierzeniami religijnymi albo magicznymi. W jego opinii, zarówno przeżytki, jak i zanik użytecznych umiejętności (zanik użytecznego – *the disappearance of the useful*) były ostrzeżeniem przed traktowaniem rozwoju kultury jedynie z utilitarnego punktu widzenia.⁷¹

---

⁶⁷ Id., *The Aims of Ethnology* [w:] id., *Psychology and Politics*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner; New York: Harcourt, Brace 1923, s. 117 n.

⁶⁸ Id., *History of Melanesian Society*, vol. 2, s. 6–8.

⁶⁹ Id., *The Ethnological Analysis...*, s. 498; id., *Survival in Sociology*, s. 293–305.

⁷⁰ Id., *The Disappearance of Useful Arts* [w:] *Psychology and Ethnology*, (G. Elliot Smith red.), London: Kegan Paul, Trench, Trubner; New York: Harcourt, Brace 1926, s. 190–210 (pierwsze wydanie w O. Castren. Y. Hirn [red.], *Festschrift Tillagnad Edvard Westermarck*, Helsingfors 1912, s. 109–130).

⁷¹ W. H. R. Rivers, *op. cit.*, s. 208.

Podsumowując, należy stwierdzić, że Rivers obszerniej w porównaniu z ewolucjonistami zanalizował problem zmiany kulturowej. Ponadto pozostawił on dla swoich następców nowatorskie ujęcie struktury społecznej, której najbardziej odpornym na zmiany elementem był system pokrewieństwa. Według Langhama, początkowa Radcliffe-Brownowska wersja struktury społecznej zdaje się być bardziej wyrafinowaną wersją Riversowskiej struktury społecznej.⁷² W artykule *The Study of Kinship Systems* Radcliffe-Brown, przedstawiając swoje szersze ujęcie systemu pokrewieństwa, napisał, że jest on częścią struktury społecznej.⁷³

ROLA PSYCHOLOGII W RIVERSOWSKIEJ KONCEPCJI BADANIA SPOŁECZNOŚCI PIERWOTNYCH

Według jednego z twórców niemieckiej etnologii – Adolfa Bastiana (1826–1905), podobne idee i cechy kulturowe pojawiały się niezależnie u różnych ludów i na różnych obszarach kuli ziemskiej. Źródłem podobieństw wytworów używanych przez różne ludy do podobnych celów oraz wierzeń i praktyk występujących w różnych częściach świata w podobnych uwarunkowaniach były idee podstawowe (*Elementargedanken*). Wspólne i jednakowe dla całej ludzkości idee przejawiały się w wytworach kultury materialnej, sztuce, filozofii, języku, religii, prawie i organizacji społecznej. Czynnikiem determinującym aktualizację idei podstawowych było przede wszystkim środowisko geograficzne, narzucające określone formy wytworom, instytucjom czy wierzeniom. W ten sposób elementarne idee właściwe ludzkości dane były jako *Voelkergedanken* – idee ludowe (kulturowe).⁷⁴

Poglądy Bastiana przejął angielski antropolog–ewolucjonista Edward Burnett Tylor (1832–1917). Przedstawiając je w Anglii, użył on, zdaniem dyfuzjonisty Graftona Elliota Smitha, niewłaściwych biologicznych analogii. Elliot Smith twierdził, że odniesienie Tylora do idei „ewolucji” przy wyjaśnianiu Bastianowskiej teorii niezależnego rozwoju wskazywało na niezrozumienie znaczenia użytego przez niego biologicznego terminu. Bardziej właściwe byłoby określenie „spontaniczne wytwarzanie”, niestety wersja Tylora została szeroko przyjęta⁷⁵, czego wynikiem było zahamowanie jakichkolwiek poważnych badań nad zmianą kulturową na okres ponad pół wieku. Tak więc za Tylorem i inni ewolucjoniści brytyjscy zgadzali się z powyższymi twierdzeniami Bastiana oraz z teorią niezależnego, ale unilinearne ewolucyjnego kulturowego rozwoju. W zgodzie z takim podejściem było założenie Tylo-

⁷² I. Langham, *op. cit.*, s. 276.

⁷³ A. R. Radcliffe-Brown, *The Study of Kinship Systems*, s. 2.

⁷⁴ A. Waligórski, *op. cit.*, s. 185 n.

⁷⁵ G. Elliot Smith, *Ethnology and Psychology. A Note on „The Aims of Ethnology”* [w:] W. H. R. Rivers, *Psychology and Politics and Other Essays*, s. 143 n.; *Introduction* [w:] W. H. R. Rivers, *Psychology and Ethnology*, s. XV–XXVIII.

ra o ewolucyjnej ciągłości rozwoju oraz tożsamości umysłu ludzkiego i czynności umysłowych we wszystkich społeczeństwach, sprowadzające specyfikę myśli przedstawicieli społeczności pierwotnych do różnic poziomu i stanu zaawansowania. Stąd też w środowisku ewolucjonistów brytyjskich pojawił się pogląd, że przedstawiciele ludów pierwotnych w odróżnieniu od przedstawicieli społeczeństw cywilizowanych mieli się charakteryzować mniejszymi zdolnościami intelektualnymi, słabą zdolnością koncentracji oraz niemal dziecinnym myśleniem i zachowaniem.⁷⁶ Przy mniejszych zdolnościach intelektualnych mieli oni przewyższać ludzi cywilizowanych pod względem zmysłowej percepcji, albowiem zdaniem ewolucjonistów, ludy posiadające prymitywnie rozwinięte instytucje charakteryzowały się prymitywnym rozwojem fizycznym. W opozycji do ewolucjonistów brytyjskich stał przedstawiciel francuskiej szkoły socjologicznej E. Durkheima – Lucien Lévy-Bruhl, odrzucający europocentryczne ujęcie umysłowości pierwotnej w kategoriach wyższości i niższości i ujmujący ją jako autonomiczną, odrębną całość, kierującą się odmiennymi kategoriami. Lévy-Bruhlowskie określenie umysłowości pierwotnej terminem „mentalności prelogicznej” wraz z głoszeniem poglądu, że wyobrażenia przedstawicieli ludów pierwotnych nie podlegają logicznej zasadzie sprzeczności⁷⁷ – wywołało krytykę Riversa.

W opinii G. Elliota Smitha, zapewnienia ówczesnych zwolenników teorii ewolucji kulturowej, że rozproszone ludy niezależnie od siebie wymyślały podobne mity i przypowieści, utwierdzić miały Zygmunta Freuda i jego uczniów w przekonaniu o tym, że w umyśle ludzkim istnieją wrodzone typowe symbole. Ten fragment teorii Freudowskiej uważał Elliot Smith za racjonalizację Bastianowskiej koncepcji idei podstawowych. Zdaniem Elliota Smitha, Rivers ukazał błędność powyższych poglądów przez wskazanie na istnienie w przeszłości migracji oraz zjawiska dyfuzji elementów kulturowych.⁷⁸

Tak więc w artykule *The Symbolism of Rebirth*⁷⁹ Rivers poddał krytyce twierdzenia ówczesnej szkoły psychoanalitycznej o istnieniu u przedstawicieli wszystkich ras ludzkich tendencji do symbolizowania pewnych myśli za pomocą identycznych lub zbliżonych do siebie symboli. Przedstawiciele tej szkoły za jeden z takich uniwersalnych symboli uważali wodę, za pomocą której ludzie mieli symbolizować powtórne narodziny⁸⁰, porównawcze zaś badania mitów miały potwier-

⁷⁶ G. Elliot Smith, *Ethnology and Psychology; Introduction*, s. XV; E. Tarkowska, *Przedmowa do wydania polskiego. 1. Wprowadzenie* [w:] L. Lévy-Bruhl, *Czynności umysłowe w społecznościach pierwotnych*, przekł. B. Szwarcman-Czarnota, Warszawa 1992, s. 17–19 (pierwsze wydanie – Paris 1910); H. Kuklick, *op. cit.*, s. 120, 144.

⁷⁷ L. Lévy-Bruhl, *Czynności umysłowe w społeczeństwach pierwotnych*, (przekł. B. Szwarcman-Czarnota) Warszawa 1992, (pierwsze wydanie – Paris 1910).

⁷⁸ G. Elliot Smith, *Introduction*, s. XXV–XXVII; *Ethnology and Psychology*, s. 142–145.

⁷⁹ W. H. R. Rivers, *The Symbolism of Rebirth. Presidential Address to the Folk-Lore Society* (reprint z „Folklore” 1922, vol. 33, s. 14–33) [w:] Slobodin 1978, s. 247–259.

⁸⁰ Chodzi tutaj o wierzenia, że człowiek może powtórnie narodzić się w ciągu swojego życia oraz

dzać powszechny charakter tej symbolizacji. Rivers podjął się przeprowadzenia krótkiego przeglądu pochodzących z różnych stron świata rytuałów religijnych dotyczących tego zjawiska w celu sprawdzenia wiarygodności powyższych stwierdzeń. Przegląd ten, ostatecznie nie potwierdzając istnienia powszechności zjawiska symbolizacji ponownych narodzin za pomocą wody, pośrednio wskazywał, że tego rodzaju symbolizacja nie stanowiła uniwersalnej cechy umysłu ludzkiego.

Wyjeżdżając na wyprawę do cieśniny Torresa, Rivers oraz jego współpracownicy zabrali ze sobą wyposażenie umożliwiające im prowadzenie badań psychologicznych wśród mieszkańców regionu. Obserwacje zachowania wyspiarzy zdawały się potwierdzać ewolucjonistyczne opinie o ich nadzwyczajnych zdolnościach percepcji zmysłowej. Identyfikowali oni słabe dźwięki i odległe obiekty, nieuchwytnie dla Europejczyków, wydawali się też bardziej odporni na ból. Zarazem jednak ich zmysł węchu nie wydawał się wysoko rozwinięty. Badacze oczekiwali, że wyniki testów psychologicznych, jak np. testy iluzji, potwierdzą opinię o niższym poziomie rozwoju umysłowego tubylców. Jednakże otrzymane wyniki nie odbiegały zasadniczo od rezultatów uzyskanych od Europejczyków. Tak więc Rivers i współpracownicy wyciągnęli wniosek, że u podłoża jakichkolwiek istniejących odchyleń pomiędzy umiejętnościami związanymi z percepcją zmysłową przedstawicieli społeczeństw pierwotnych a umiejętnościami Europejczyków leżały odmienne kulturowe uwarunkowania, a nie odmienne pod względem biologicznym zdolności.⁸¹

Rivers i jego współpracownicy byli zwolennikami modelu indywidualnej adaptacji, ujmującego jednostkę jako strukturę dysponującą ograniczonymi środkami, wystarczającymi jedynie do rozwoju pewnej części jej fizycznych bądź umysłowych zdolności. Według tego modelu, sytuacja społeczna jednostki określała, na co te środki mogły być przeznaczone. Zdaniem Riversa, członkowie pierwotnych społeczności różnili się niewiele pod względem wrodzonych zdolności od Europejczyków, ponieważ jednak poświęcali sporo uwagi rozwijaniu oraz utrzymywaniu swoich wysoko rozwiniętych zdolności zmysłowego postrzegania, odbywało się to kosztem rozwoju ich umiejętności intelektualnych. Tak więc wyłączne koncentrowanie się przez nich na konkretach życia codziennego miało stanowić wyraźną przeszkodę dla ich rozwoju umysłowego. Według Riversa, sytuacja wyglądała paradoksalnie: z jednej strony rozwój intelektu zależy od tego, co dostarczą mu zmysły, z drugiej jednak, rozwijanie tej strony życia umysłowego, która związana jest z percepcją zmysłową, ograniczało rozwój intelektualny. Rivers podał wyjaśnienie tej sytuacji: jednostki nie są w stanie rozwinąć każdej ze swoich zdolności, ponieważ nie posiadają nieskończonej ilości własnej energii,

---

o obrzędy powtórnych narodzin występujące u wielu społeczeństw, zarówno pierwotnych, jak i cywilizowanych (W. H. R. Rivers, *op. cit.*).

⁸¹ H. Kuklick, *op. cit.*, s. 144 n.; Slobodin, 1978, s. 88–93.

tak więc, kiedy duża jej część przeznaczana jest na rozwój zmysłowej percepcji, cierpi na tym rozwój intelektu.⁸²

Badania psychologiczne Riversa i jego współpracowników określić można nowatorskimi, ponieważ w porównaniu do badań prowadzonych w europejskich laboratoriach, mogli oni obserwować zachowanie wyspiarzy zarówno podczas przeprowadzania eksperymentów, jak i w życiu codziennym. Fakt ten umożliwiał wyróżnianie szczególnych czynników, jak np. zmęczenie, mogących mieć wpływ na zachowanie się tubylców w trakcie eksperymentów. Nie jest więc dziwne to, że dyfuzjoniści wypracowali bardziej złożony od ewolucjonistów program badawczy dotyczący uwarunkowań zachowania jednostki. Według tego programu, należało wykazać, że zachowanie jednostki jest wynikiem jej neuroanatomii, wrodzonych reakcji psychicznych, przeszłości oraz kulturowego uwarunkowania.⁸³

Doświadczenie badawcze wyniesione z wyprawy do cieśniny Torresa znalazło odzwierciedlenie w artykule *The Primitive Conception of Death*⁸⁴, w którym Rivers wyraźnie przeciwstawił się poglądom Lucien Lévy-Bruhla o prelogicznym charakterze umysłowości przedstawicieli kultur pierwotnych. Autor *Todów* wyraźnie nie zgadzał się z twierdzeniem francuskiego socjologa, że proces myślenia człowieka pierwotnego nie podlegał zasadzie sprzeczności, która miała dominować w procesie myślenia i logice człowieka cywilizowanego. Mentalność prelogiczna stanowiłaby, zdaniem Lévy-Bruhla, wczesną fazę rozwoju myślenia ludzkiego, odmienną od późniejszej fazy myślenia indywidualnego i logicznego. Rivers postanowił wykazać na przykładzie koncepcji śmierci, podzielanej przez mieszkańców jednej z wysp na Melanezji, że jeśli tylko uzna się jej odmienność, to będzie można zauważyć, że zasady logiczne i działania wiążące się z tą koncepcją nie różnią się zasadniczo od stosowanych przez Europejczyków.⁸⁵

Melanezyjczycy nie posiadali kategorii, które odpowiadałyby europejskim kategoriom „martwy” i „żywy”. Posiadali natomiast dwie różne kategorie *mate* i *toa*, z których pierwsza była używana zarówno w stosunku do zmarłego, jak i do określenia bardzo chorej lub bardzo starej osoby. Drugiej kategorii zaś używano w stosunku do wszystkich, którzy nie byli *mate*.

Obie te kategorie były i werbalne, i posiadały wartość praktyczną. Dla Riversa termin *mate* miał już status przeżytku. Jego zdaniem, dawniej na Melanezji osoba uznana za *mate* była nawet chowana za życia, jeszcze niedawno bowiem słyszano o obyczajach chowania żywych ludzi na tym archipelagu. Nawet w okresie jego pobytu na Melanezji Melanezyjczycy nie czekali, aż chory człowiek umrze, lecz kiedy uznali, że jest on w wystarczającym stopniu *mate*, mógł pod-

⁸² H. Kuklick, *op. cit.*, s.148.

⁸³ *Ibid.*, s. 131 n., 143.

⁸⁴ W. H. R. Rivers, *The Primitive Conception of Death* (opublikowane po raz pierwszy w „Hibbert Journal” 1912, nr 10, s. 393–407), reprint [w:] id., *Psychology and Ethnology*, s. 36–50.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 37–40.

legać rytuałom pogrzebowym, kiedy zaś wyzdrowiał, nazwa *mate* pozostawała przy nim do końca życia. Dla Lévy-Bruhla byłby to przykład prelogicznej mentalności, albowiem ludzie zachowywali się w taki sposób, jak gdyby określona jednostka była żywa i martwa jednocześnie. Natomiast dla Riversa był to przykład kategoryzacji melanezyjskiej, pozbawionej sprzeczności, a jednocześnie pociągającej za sobą ściśle logiczne postępowanie: pogrzeb osoby uznanej za *mate* był całkowicie logiczną konsekwencją tego, co oni określali *mate*. Pod względem konsekwencji logicznej Melanezyjczycy nie różnili się więc od Europejczyków.⁸⁶ Dlatego też, zdaniem Riversa, bardziej dokładna i kompletna wiedza o wierzeniach ludów pierwotnych z pewnością wykazałaby, że przykłady „prelogicznej mentalności”, przytoczone przez Lévy-Bruhla, nie charakteryzowały się żadną sprzecznością w sensie logicznym. Były to, według Riversa, po prostu przypadki klasyfikowania faktów w kategoriach innych, aniżeli przyjęte w kulturze europejskiej. Chcąc lepiej przedstawić swoją argumentację, Rivers podał przykład żartobliwej, hipotetycznej sytuacji badania naszej cywilizacji przez Melanezyjczyków. Przyjęte w Europie klasyfikowanie krewnych jako kuzynów, niezależnie od generacji, mogłoby być okrzyczane przez bardziej na tym punkcie dokładnych Melanezyjczyków jako przykład braku w europejskim myśleniu zasady sprzeczności. Tak więc w opinii Melanezyjczyków, mimo splendoru angielskiej kultury materialnej, Brytyjczycy wykazywaliby jakąś niezdolność umysłową, której genezę można byłoby przypisać wysokiemu rozwojowi cywilizacji, wywołującemu jednakże atrofię procesów myślenia. Melanezyjczycy mogliby nawet ukuć termin dla takiego stanu – mentalność postlogiczna.⁸⁷ Fragment ten jest szczególnie ważny dla charakterystyki Riversa jako antropologa, ponieważ wyraźnie wskazuje, że przy swoim ogólnym podejściu europocentrycznym był on również zwolennikiem analizy zjawisk społecznych w kategoriach rodzimej kultury. Wydaje się, że była to logiczna konsekwencja poglądów Riversa na temat celu antropologii jako nauki mającej wyjaśniać funkcjonowanie umysłu ludzkiego. Tego rodzaju podejście bezspornie separuje tego badacza od klasycznych ewolucjonistów, dla których analiza antropologiczna w kategoriach badanej kultury po prostu nie wchodziła w grę. Wydaje się, że powyższe podejście Riversa stanowiło jeszcze jeden ważny krok w kierunku badań, których celem stało się zrozumienie funkcjonowania poszczególnych społeczeństw pierwotnych.

Swoje poglądy na temat relacji łączących psychologię z etnologią i socjologią Rivers zawarł w wielu publikacjach. W wystąpieniu z 1911 roku napisał⁸⁸, że etnologiczna analiza kultury nie była jedynym celem antropologii. Doceniając

⁸⁶ *Ibid.*, s. 40–43.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 43–45.

⁸⁸ W. H. R. Rivers, *The Ethnological Analysis...*, s. 495.

potrzebę badań psychologicznych, Rivers twierdził, że razem z analizą kultur powinna postępować próba zgłębiania procesów myślenia różnych ludów, w celu zrozumienia ich stosunku do faktów oraz sposobów, w jaki je klasyfikują. Według jego wielokrotnie później publikowanej opinii, jedynie przez połączenie obu analiz – etnologicznej oraz psychologicznej – można uczynić jakikolwiek rzeczywisty krok naprzód w badaniach antropologicznych.

W artykule *Sociology and Psychology*⁸⁹ Rivers definiuje psychologię jako naukę, zajmującą się świadomymi i nieświadomymi zjawiskami umysłowymi, podczas gdy celem socjologii jest opis działań ludzi jako członków społeczeństwa bez odnoszenia się do motywów, które ludźmi kierują.⁹⁰

W opinii Riversa, różnica między socjologią a społeczną psychologią dotyczy przede wszystkim metody. Jednakże pomimo istnienia tej różnicy, ostatecznym celem badań nad społeczeństwem jest uzyskanie wyjaśnienia zachowania społecznego w kategoriach psychologicznych. W tym kontekście należy prowadzić stopniowo konwergujące dwa sposoby badań. Jeden z nich dotyczy badania obyczajów i instytucji, które kształtują społeczne zachowanie, drugi zaś – badania instynktów, uczuć, myśli i wierzeń ludzi dotyczących zarówno zjawisk społecznych, jak i takich wydarzeń, jak narodziny i śmierć, odgrywających, w opinii autora artykułu, szczególnie ważną rolę w życiu społeczeństwa. Te dwa aspekty badań, społeczny i umysłowy, są ze sobą ściśle związane, liczba zaś tych wzajemnych powiązań stopniowo rośnie wraz ze stopniową konwergencją obu tych sposobów badań.⁹¹

Rivers był zwolennikiem metodologicznej separacji socjologii od społecznej psychologii. Podstawą tymczasowego oddzielenia obu nauk od siebie była jego obawa przed niebezpieczeństwem popełnienia błędu, polegającego na przyjęciu założeń jednej nauki jako wiarygodnych wyjaśnień problemów, należących do drugiej dziedziny wiedzy. Obawa ta, jego zdaniem, była uzasadniona, ponieważ „obecnie trudno jest odróżnić przyczynę od skutku, których każda z tych nauk powinna poszukiwać [...] jak gdyby była niezależną dyscypliną”.⁹² Zdaniem Riversa, dozwolone było przyjmowanie założeń z dziedziny psychologii w dziedzinie socjologii, lecz tylko w formie hipotez. Ważność tych założeń powinna być sprawdzana z punktu widzenia możliwości skonstruowania na ich podstawie logicznych i spójnych schematów wyjaśniających. W przypadku uzyskania takich schematów, przyjęte hipotezy stawały się wyjaśnieniami.⁹³ Tak więc analizowana publikacja wyraźnie wskazuje, że z jednej strony Rivers nie był zwolennikiem psychologizującej wizji kultury,

---

⁸⁹ Id., *Sociology and Psychology* [w:] id., *Psychology and Ethnology*, s. 3–20 (po raz pierwszy opublikowano w „Sociological Review” 1916, nr 9).

⁹⁰ *Ibid.*, s. 3–5.

⁹¹ *Ibid.*, s. 5 n.

⁹² *Ibid.*, s. 6 (przekł. M. Rajewski).

⁹³ *Ibidem*.

uznawał bowiem istnienie pewnej odrębności zjawisk społecznych od zjawisk psychologicznych. Z drugiej strony jednak twierdził, że ostateczna postać wyjaśnień zjawisk społecznych powinna mieć charakter psychologiczny. „Czysta socjologia” była więc drogą prowadzącą do społecznej psychologii, do odkrycia motywów będących motorem zachowań społecznych ludzi.⁹⁴

W tym kontekście zrozumiały jest fakt opisywania przez niego kontaktu kulturowego w kategoriach psychologicznych. W eseju *Psychological Factor*⁹⁵ wyraźnie stwierdził, że główną przyczyną spadku liczebności populacji na Melanezji był czynnik psychiczny – utrata przez wyspiarzy poczucia sensu życia, wywołana przez silny wpływ kultury europejskiej. Czynniki pozapsychiczne europejskiej proveniencji, takie jak alkohol, narkotyki, broń czy też choroby, na które tubylcy nie byli uodpornieni, wzmacniały jedynie trend charakteryzujący się niskim wskaźnikiem urodzin i wysokim wskaźnikiem śmiertelności. Rivers uważał, że zarówno przystosowanie obyczajów społeczeństw pierwotnych do harmonijnej koegzystencji z kulturą europejską, jak i sama zmiana kulturowa powinny w naturalny sposób wyrastać z tubylczych instytucji oraz nie powinny być forsowane bez zgody i bez wzbudzania zainteresowania wyspiarzy.⁹⁶

W początkowym okresie swojej działalności naukowej Radcliffe-Brown wykorzystywał osiągnięcia bądź założenia z dziedziny psychologii w swoich analizach antropologicznych. Podobnie jak jego nauczyciel, badacz ten opowiadał się za wzajemną separacją psychologii i socjologii. W publikacji z 1931 roku, odrzucając poszukiwanie psychologicznych wyjaśnień dla poszczególnych społecznych i kulturowych zjawisk, opowiedział się jednocześnie za poszukiwaniem ostatecznych psychologicznych wyjaśnień dla tych ogólnych praw, które zostałyby udowodnione jedynie w zakresie socjologii.⁹⁷

JEDNOŚĆ NAUK ANTROPOLOGICZNYCH

W opinii dziewiętnastowiecznych ewolucjonistów brytyjskich – E. B. Tyllera, A. H. Pitt-Riversa, J. Lubbocka i J. Galtona – antropologia posiadała status porównywalny ze statusem zajmowanym przez nauki przyrodnicze. James Hunt, założyciel *Anthropological Society* (1863 r.), określił antropologię jako naukę o człowieku albo rodzaju ludzkim, obejmującą wiele dziedzin wiedzy: anatomie,

⁹⁴ *Ibid.*, s. 16.

⁹⁵ W. H. R. Rivers, *Psychological Factor* [w:] id. [red.], *Essays on the Depopulation of Melanesia*, Cambridge: Cambridge University Press 1922, s. 84–113.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 109.

⁹⁷ A. R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders*, Cambridge University Press 1922; *The Mother's Brother in South Africa*, „South African Journal of Science”, vol. 21, s. 542–555; *The Present Position of Anthropological Studies* (Presidential address), „Addresses Delivered at the Centenary Meeting of the British Association for the Advancement of Science”, Section H. – Anthropology, London 1931, s. 2–32.

fizjologię, psychologię, etnografię, etnologię, filologię, historię, archeologię i paleontologię. W zakresie tak zdefiniowanej antropologii znaleźć się mogły prawie wszystkie nauki, zajmujące się zarówno naturą człowieka, jak i jego wytworami. W opinii Stockinga, fakt, że ówczesna antropologia składała się z różnych rodzajów badań naukowych, traktowanych w miarę jednakowo, przyczynił się do tego, że charakteryzowała się ona posiadaniem nieokreślonego pola badań. Wszystkie te nauki łączyło jednak założenie mówiące, że rozwój rodzaju ludzkiego i rozwój kultury miały być częściami unilinearne ewolucyjnego procesu rozwojowego.⁹⁸

W napisanym przed śmiercią wystąpieniu z 1922 roku⁹⁹ Rivers przedstawił swoje poglądy na temat antropologii z punktu widzenia podejścia kulturowo-historycznego. Był to prawdopodobnie ostatni ambitny program ratowania uniwersalnych ambicji tej nauki ujmowany w kategoriach diachronicznych. Przez wiele lat po śmierci autora program ten usiłowali wprowadzić w życie G. Elliot Smith i W. J. Perry, natomiast przedstawiciele podejścia funkcjonalnego, jak A. R. Radcliffe-Brown i Malinowski mieli odrzucić ten model antropologii.

Podobnie jak ewolucjoniści, Rivers tradycyjnie umiejscawiał antropologię pomiędzy naukami badającymi przyrodę a naukami humanistycznymi oraz twierdził, że metody badań antropologii powinny być zbliżone do metod stosowanych przez badaczy przyrody, podczas gdy jej przedmiot badań obejmuje historię, literaturę, sztukę i religię. Zdaniem Riversa, w ramach antropologii dokonuje się porównań wytworów zarówno odmiennych, jak i podobnych kultur, celem zaś tych porównań jest ustalenie zmiennych kolei losów bądź pochodzenia tych wytworów.¹⁰⁰

Autor wystąpienia był świadomy tego, jak wiele rodzajów badań naukowych prowadzono pod egidą Królewskiego Instytutu Antropologicznego. Zauważył też, że pomimo różnorodności owych badań, rzadko można byłoby wskazać problematykę, do której rozwiązania mogłaby się przyczynić więcej niż jedna z dziedzin wiedzy wchodzących w skład antropologii. Ponieważ jego wystąpienie miało na celu ukazanie, w jaki sposób podzielona na różne dyscypliny antropologia mogła osiągnąć jedność, przejawiającą się w przewycięzeniu tego stanu braku współpracy między różnymi dziedzinami nauk wchodzącymi w jej skład, podał kilka przykładów możliwości współpracy między różnymi dziedzinami nauk o człowieku.¹⁰¹

W opinii Riversa, etnografia jest tą dziedziną antropologii, w której osiągnięcie poważnych wyników wymaga bliskiej współpracy interdyscyplinarnej. Stan

---

⁹⁸ H. J. Braunholtz, *Anthropology in Theory and Practice* (Presidential address), „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1943, vol. 73, s. 2–3; J. Urry, *Notes and Queries on Anthropology...*, s. 46; G. W. Stocking, Jr., *Victorian Anthropology*, New York: The Free Press, London: Collier Macmillan 1987, s. 270 n.

⁹⁹ W. H. R. Rivers, *The Unity of Anthropology* (Presidential address), „Journal of the Royal Anthropological Institute” 1922, vol. 57, s. 12–25.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 14.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 12.

ten wynika ze szczególnej cechy przedmiotu badań etnografii, którym są społeczności pierwotne. Cechą tą jest tak ściśle wzajemne powiązanie wielu dziedzin kultury, że – według Riversa – niemożliwe jest zrozumienie jakiegokolwiek z nich bez rozległych badań innych dziedzin. Z faktu tego wynika więc konieczność współpracy dyscyplin naukowych wchodzących w skład antropologii. Rivers wyraźnie stwierdza, że ograniczenie badań etnograficznych do jednego aspektu życia tubylców czyni je badaniami drugorzędnej wartości.¹⁰²

Kultura, zdaniem Riversa, stanowi jedność porównywalną do jedności żywego organizmu. Jedność ta zależna jest od motywów psychologicznych, stojących za poszczególnymi formami ludzkiej działalności, tak więc różnorodne problemy analizowane w ramach Królewskiego Instytutu Antropologicznego są w istocie środkami, umożliwiającymi lepsze zrozumienie funkcjonowania umysłu, w szczególności zaś tę jego formę, która dotyczy działania zbiorowego ludzi. Zdaniem Riversa, psychologiczne zainteresowania nadają jedność większej części materiału antropologicznego, którego źródłem są zarówno porównawcze badania istniejących ludów, jak i analiza zabytków przeszłości. Materiał antropologiczny staje się więc w ten sposób przedmiotem badania społecznej psychologii.¹⁰³

Innym sposobem połączenia różnych gałęzi nauki w ramach antropologii jest wykorzystanie do tego celu historii. Przeważająca część wystąpienia poświęcona jest właśnie temu zagadnieniu. Zdaniem Riversa, sposób ten oferuje bardziej całościowe podejście aniżeli ujęcie psychologiczne, ponieważ w jego zakresie leżą również osiągnięcia antropologii fizycznej. Antropologicznymi gałęziami wiedzy, które dotyczą historii, są także archeologia i etnologia.¹⁰⁴

W analizowanym wystąpieniu etnologia, której przedmiotem są porównawcze badania kultur obecnie istniejących społeczności, stanowi jedną z ważniejszych nauk wchodzących w skład Riversowskiej antropologii. Współpraca etnologii z archeologią może wnieść znaczący wkład w rozwój wiedzy o wczesnych dziejach rodzaju ludzkiego. Ową jedność tworzyć ma również współpraca obu nauk z porównawczym językoznawstwem i antropologią fizyczną. Przedstawiając możliwości współpracy między tymi dziedzinami wiedzy, Rivers przywołuje przykłady Indonezji, cieśniny Torresa i Melanezji, na których to obszarach, jego zdaniem, występowały elementy kulturowe, wskazujące na wpływy cywilizacji starożytnego Egiptu. W kontekście powyższych rozważań można zgodzić się z twierdzeniem R. Slobodina, że właściwie głównym zadaniem całej Riversowskiej antropologii było naświetlenie historii kultury ludzkiej, obejmującej wędrówki ludów, procesy dyfuzji elementów kulturowych i rozwoju społeczeństw.¹⁰⁵

¹⁰² *Ibid.*, s. 12 n.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 13.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 13–19.

¹⁰⁵ Slobodin 1978, s. 116 n.

Dążenie Riversa do połączenia we współpracy wielu gałęzi nauk wcale nie przyczyniło się do nakreślenia wyraźniejszych granic antropologii: w trakcie rekonstrukcji przebiegu kulturowo-historycznych procesów antropolog mógł sięgać po dane pochodzące z różnych gałęzi nauk, jeśli przyczynić się mogły do rozwiązania analizowanego problemu. Należy jednak przyznać, że w odróżnieniu od swoich poprzedników–ewolucjonistów Rivers starał się ograniczyć tę dowolność przez szukanie powiązań między gałęziami nauk, wchodzących w skład antropologii, oraz przez ich pewną hierarchizację w ramach kulturowo-historycznego aspektu badań.

Riversowska antropologia posiadała również stronę praktyczną. Autor *The Todas* interesował się negatywnymi skutkami wpływu cywilizacji europejskiej na społeczeństwa pierwotne. Wskazywał, że posunięcia administratorów kolonialnych i misjonarzy, zakazujące pewnych obrzędów czy określonych działań społecznych, mogły prowadzić nawet do rozpadu całych społeczeństw. Przykładem takich działań było zakazanie przez rząd brytyjski działalności łowców głów na wyspie Eddystone na Melanezji. Obyczaj zdobywania głów – czego nie byli świadomi administratorzy kolonialni – stanowił rdzeń religijnych i społecznych praktyk mieszkańców tej wyspy. Głowy zdobyte w trakcie łowieckich wypraw służyły do prześlągania duchów przodków z okazji budowy nowego domu dla wodza czy wykonania nowej łodzi. Były też składane jako ofiara na pogrzebie wodza. Zakazany przez władze brytyjskie obyczaj posiadał również aspekt ekonomiczny. Budowa łodzi na wyprawy łowieckie pociągała za sobą konieczność wykonywania różnych rytuałów i zabaw, będących z kolei bodźcem do różnorodnej działalności rolniczej i hodowlanej. Zniesienie więc powyższego obyczaju, mającego swoje korzenie w wierzeniach religijnych wyspiarzy i przez to przenikających prawie wszystkie aspekty ich życia, doprowadzić miało do utraty przez nich poczucia sensu życia, co z pewnością było jedną z przyczyn wyraźnego spadku liczby urodzin i liczebności populacji zamieszkującej wyspę. Błąd Anglików polegać miał na tym, że podminowując starą religię, nie starali się zastąpić jej inną. Zdaniem Riversa, tego typu posunięcia wymagały rozważenia kwestii, które obyczaje należy zachować i podtrzymywać, a które zmienić, jeśli kolidowały one z ideałami współczesnej cywilizacji. Jednakże samo zastąpienie obyczaju zdobywania głów ludzkich przez zdobywanie na przykład łbów świńskich nie rozwiązywało problemu, pomimo możliwości zaspokojenia określonych potrzeb obrzędowych, albowiem nie stanowiło dostatecznego bodźca do wytwarzania nowych łodzi. Rivers proponował więc wprowadzenie wyścigów łodzi jako elementu powiązanego z kultem przodków, do którego można dodać nowe motywy ekonomiczne – łączące się z połowami i handlem. Ciekawy jest jednak ewolucyjny tok myślenia Riversa, postulującego wprowadzenie tego rodzaju zmian. Pisze on, że w innych częściach świata w przeszłości doszło do zastąpienia ofiar z ludzi ofiarami ze zwierząt, nie ma więc wątpliwości, że taki proces mógłby odnieść sukces na Melanezji, przy

założeniu, że przeprowadzony by został przez urzędników posiadających obszerną wiedzę o kulturze wyspiarzy. W ten sposób wprowadzona zmiana byłaby opłacalna zarówno ze względów ekonomicznych, jak i psychologicznych.¹⁰⁶

Jeden z wybitnych brytyjskich historyków – F. Maitland – napisał, że niebawem antropologia będzie postawiona przed wyborem bycia historią bądź niczym. Rivers stwierdził z pewnym zadowoleniem, że szkoła etnologiczna, do której należy, dokonała już wyboru przewidzianego przez Maitlanda.¹⁰⁷

Poglądy Riversa na temat statusu naukowego antropologii stanowiły z pewnością jeden z punktów wyjścia w wypracowaniu przez Radcliffe-Browna jego własnej koncepcji badawczej. W opublikowanym po śmierci Riversa artykule *Methods of Ethnology and Social Anthropology*¹⁰⁸, wyraźnie przeciwstawił etnologię synchronicznej antropologii społecznej, wskazując jednocześnie na przydatność tej pierwszej nauki w uzupełnianiu wiedzy historycznej i archeologicznej. Wydaje się również, że Radcliffe-Brown wzorował się na wystąpieniu Riversa z 1922 roku, przedstawiając m.in. własne ujęcie antropologii i wzajemnej relacji jej subdyscyplin w czasie londyńskich obrad Brytyjskiego Towarzystwa Krzewienia Nauki (BAAS) w 1931 roku.¹⁰⁹

WNIOSKI

Głównym ograniczeniem podejścia badawczego Riversa jest nigdy nie podany przez niego w wątpliwość diachroniczny wymiar analiz materiału etnograficznego, oparty na kategorii przeżytku. Negatywny wpływ na jego badania wywarło przypisanie socjologii roli wstępnej procedury badawczej w badaniach etnologicznych. Powyższe błędy sprawiły, że drugi tom *Historii społeczności melanezyjskiej* jest właściwie naukowo mało wiarygodną analizą danych etnograficznych, zebranych przez niego w terenie. Badania terenowe Riversa nigdy nie przekroczyły poziomu badań surveyowych, on sam zaś nigdy nie nauczył się języka badanych przez siebie społeczeństw, pomimo że był autorem koncepcji intensywnych badań terenowych, której ulepszoną wersję zastosował później w praktyce B. Malinowski.

Podsumowując, należy wymienić najważniejsze osiągnięcia Riversa:

1) opierając się na wynikach badań psychologicznych i etnologicznych wykazać miał, zdaniem Elliota Smitha, nienaukowy charakter hipotez: Bastiana o *Ele-*

---

¹⁰⁶ W. H. R. Rivers, *The Psychological Factor*, s. 101 n., 108 n.

¹⁰⁷ Id., *History and Ethnology, Helps for Students of History*, nr 48, London, New York, Toronto 1922, s. 29.

¹⁰⁸ A. R. Radcliffe-Brown, *Methods of Ethnology and Social Anthropology*, „South African Journal of Science” 1923, vol. 20, s. 124–147.

¹⁰⁹ Id., *The Present Position of Anthropological Studies*.

mentargedanken oraz Freudowskiej i postfreudowskiej o istnieniu zjawiska uniwersalnej symbolizacji;

2) razem ze współpracownikami jako pierwszy przeprowadził w terenie badania psychologiczne wśród przedstawicieli społeczeństw pierwotnych. Uzyskany materiał pomógł mu później wykazać fałszywy charakter ewolucjonistycznych poglądów na temat niższości umysłowej ludzi pierwotnych oraz Lévy-Bruhlowskich twierdzeń o prelogicznym charakterze ich umysłu;

3) przyczynił się do rozwoju psychologii społecznej;

4) postulował w ramach antropologii niezależność od siebie badań psychologicznych, socjologicznych oraz etnologicznych. Przy ocenie Riversa należy wziąć pod uwagę nieład panujący w tamtym czasie w ewolucjonistycznej antropologii, której podstawy były psychologiczne (teoria *Elementargedanken* Bastiana). Akcentując niezależność wspomnianych trzech nauk od siebie, przy istnieniu możliwości ścisłej współpracy, oraz wykazując, że można wyjaśniać fakty społeczne bez pomocy psychologii, ułatwił z pewnością recepcję socjologicznego podejścia przez antropologów brytyjskich, postulat stworzenia psychologii społecznej wskazuje zaś na wszechstronność jego podejścia badawczego;

5) przywrócił antropologii brytyjskiej zapomniane osiągnięcia Morgana w dziedzinie badań nad pokrewieństwem, wnosząc też znaczący wkład w rozwój tej subdyscypliny antropologii społecznej;

6) zdefiniował wiele terminów, nieodzownych w badaniach nad pokrewieństwem, co z pewnością znacznie ułatwiło osiągnięcie konsensusu terminologicznego wśród antropologów, przyczyniając się tym samym do szybkiego rozwoju tej dziedziny antropologii;

7) jako pierwszy szczegółowo opisał konsekwencje terminologiczne wynikające z małżeństwa kuzynów przeciwległych. W szerszym zakresie, aniżeli ktokolwiek przed nim, badał zachowania społeczne związane ze statusami w systemie pokrewieństwa. Ponadto badania nad systemami pokrewieństwa zyskały dzięki jego osiągnięciom nowy wymiar społeczny, ponieważ uczynił te systemy podstawą organizacji (struktur) społecznych poszczególnych ludów;

8) opracował pojęcie „struktury (organizacji) społecznej”, którego bardzo ważnym elementem był system pokrewieństwa. Wprawdzie struktura społeczna była częścią kultury pojmowanej na sposób Tylorowski, jednakże od czasu Riversa podejście Tylora zaczyna powoli iść w zapomnienie, czego dowodem jest już redagowana m.in. przez Riversa edycja *Notes and Queries* z 1912 roku, zawierająca obszerny dział socjologiczny;

9) swoimi monografiami wyraźnie ukazał współczesnym, że społeczeństwo (a nie tylko kultura) może być przedmiotem badań antropologicznych – tytuł największej jego monografii brzmi: *The History of Melanesian Society*;

10) opracował, dzisiaj już standardową, metodę zbierania danych w terenie – metodę genealogiczną oraz wskazał na ważną rolę genealogii w badaniach nad organizacją (strukturą) społeczną;

11) opracował nową koncepcję badań – intensywne badania terenowe;

12) jego dziełem jest również opracowanie oraz zastosowanie w analizie danych melanezyjskich metody etnologicznej (kulturowo-historycznej), będącej bardziej złożoną, w porównaniu do ewolucjonistycznej, formą metody porównawczej. Niezależnie od jej wartości badawczej, należy stwierdzić, że przez wykazanie uproszczonego podejścia ewolucjonistycznych badań porównawczych jego nowa metoda, jako jeden z wielu czynników, mogła przyczynić się do odejścia w zapomnienie starej ewolucjonistycznej metody porównawczej.

Należy jednak podkreślić, że najważniejszym wkładem Riversa w rozwój antropologii były jego badania nad zjawiskiem pokrewieństwa. Swoimi badaniami nad pokrewieństwem, społecznym zachowaniem oraz organizacją (strukturą) społeczną przyczynił się on znacząco do powstania socjologicznej koncepcji badań antropologicznych.

SUMMARY

The aim of the paper is to present the investigative approach and achievements of W. Rivers in the field of broadly understood anthropology. Thus, the paper discusses the achievements of the British anthropologist in the area of studies on kinship and social organization, and his research methods: genealogical and cultural-historical. The paper also presents some of W. Rivers's achievements in psychology and the role of this discipline in his conception of studies of primitive societies. Moreover, his field studies were described, which were conducted in the area of the Torres Straits (1898), those on the Todes in India (1902) and in Melanesia (1907–1908). The views of the anthropologist were analysed on the relations obtaining between specific sciences that made up anthropology. The paper also showed the limitations of Rivers's diachronic conception of anthropological studies and those of its elements that could be found in the functional-structural approach of A. R. Radcliffe-Brown.